

Vluchtelingen en de transformatie van het vreemdelingenbeleid in België (1860-1914)

FRANK CAESTECKER¹

Doctor in de Geschiedenis – Universiteit Gent

In 1991 publiceerde Gérard Noiriel *La Tyrannie du national. Le droit d'asile en Europe (1793-1993)* een scherpe en uitstekend onderbouwde historische synthese van het Europese, maar toch vooral Franse vluchtelingenbeleid. Deze invloedrijke pionier van het onderzoek naar de historische wortels van de Franse immigratiesamenleving gaf aan dat vanaf het laatste kwart van de negentiende eeuw de Franse staat meer maatschappelijke invloed kreeg. De Franse staat, met de machtige instrumenten waarover ze beschikte, creëerde het nationaal belang. Deze natiestaat schermde zich tegelijkertijd af tegen de niet-Fransen. Om de opgeworpen grenzen te kunnen oversteken moesten vluchtelingen zich bewijzen. De iconoclastische titel van het boek lokte heel wat kritiek uit. Dat de Franse natie en haar democratische republiek aan de schandpaal werd genageld, werd Noiriel niet in dank aanvaard. Sommigen zagen er zelfs een nostalgisch verlangen in naar het ancien régime. Bij de heruitgave van het boek in 1998 kiest Gérard Noiriel voor een minder provocatieve titel. *La Tyrannie du national* wordt *Réfugiés et sans papiers. La République et le droit d'asile, XIX-XXe siècle*. In dit artikel geven we aan dat ook voor België het laatste kwart van de negentiende eeuw een scharnierperiode was waarbij een prenationaal beleid getransformeerd werd. Kan bij het analyseren van deze verandering het concept nationale tirannie ons inzicht verscherpen of was het slechts een verkoopsslogan?

Asiel verlenen aan politieke vluchtelingen was in de negentiende eeuw voor liberale landen zoals Zwitserland en België een identiteitsvormend thema. Het asielrecht werd gehuldigd als de kern van de Zwitserse en Belgische traditie van gastvrijheid. Het Belgische liberale regime roemde zich om de bescherming die het bood aan zij die omwille van hun overtuiging vervolgd werden in Europa. De toenmalige Belgische politieke identiteit kristalliseerde zich in het concept van het asielland. Talrijke publicaties hebben deze gastvrijheid geëerd (Merzbach, s.d., 1933).² Effectief, zoals Vandersteene

---

¹ Voor correspondentie in verband met dit artikel, gelieve contact op te nemen met Frank Caestecker, e-mail: frank.caestecker@ugent.be

² Wauwermans (P.), *Les proscrits du coup d'État en Belgique*, Bruxelles, 1892.

(2000a; 2000b) en Goddeeris (1999; 2000; in deze bundel) aangeven, werden vluchtelingen in de eerste helft van de negentiende eeuw bescherming geboden. Ondanks de druk van reactionaire regimes in de buurlanden van België werden deze vervolgd in België bescherming geboden en konden ze hun leven heropbouwen en zelfs politiek actief blijven.

Indien we de tweede helft van de negentiende eeuw bekijken moet de stelling van het liberale België evenwel gekwalificeerd worden, want zowel de definitie van vluchteling als de reikwijdte van dit beleid waren aan verandering onderhevig. In deze bijdrage gaan we de evolutie, zoniet de genese van het Belgische vreemdelingen- en vluchtelingenbeleid in de tweede helft van de negentiende eeuw na. Tijdens de tweede helft van de negentiende eeuw werden politieke beslissingen genomen die een aanzet gaven tot het herorganiseren van het maatschappelijk leven op nationale grondslag. Deze nationalisering van het sociale leven had ingrijpende consequenties voor de vreemdelingen in België. De beleidscategorie vluchteling werd door deze beleidsingrepen tegelijkertijd ook herzien. Binnen het vreemdelingenbeleid kunnen twee componenten onderscheiden worden, enerzijds het immigratiebeleid of het toelatingsbeleid en anderzijds het immigrantenbeleid of het beleid tegenover de reeds op het territorium toegelaten vreemdelingen. Het immigrantenbeleid als onderdeel van het vreemdelingenbeleid richt zich op de vreemdelingen die een verblijfsrecht hebben verworven. Immigranten zijn niet langer onderwerp van het vreemdelingenbeleid na het verwerven van de Belgische nationaliteit. Het beleid tot het toekennen van de Belgische nationaliteit is dan ook een integraal deel van dit immigrantenbeleid. In deze bijdrage wordt een overzicht gegeven van het Belgische vreemdelingenbeleid en wordt ook nagegaan of vluchteling hierbij een beleidscategorie was.

1. HET TOELATINGSBELEID IN TIJDEN VAN LAISSER FAIRE

De eerste helft van de negentiende eeuw was, zeker op het vlak van het verkeer van goederen, een protectionistische periode. Ook het verkeer van personen werd, vooral omwille van veiligheidsoverwegingen, gereguleerd. Om het nieuwe België te betreden was een reispas, eventueel met visum, vereist van immigranten. Daarenboven voerde de grenscontrole een eerste selectie uit onder de immigranten. Dit protectionisme werd langzaam afgebouwd. In 1861 kreeg het liberale immigratiebeleid zijn definitieve vorm (Caestecker, 2000, 4-9). Migratie naar België werd nog nauwelijks beïnvloed

door politieke ingrepen. Zo waren geen reisdocumenten, zoals paspoort of visum vereist en was er geen grenscontrole. Deze vrije immigratie moest wel geregistreerd worden in het bevolkingsregister door de gemeentelijke autoriteiten, waarbij de Openbare Veiligheid de vestiging van de immigrant moest goedkeuren. Slechts zelden werd een immigrant, die zich aanmeldde bij de gemeente waar hij of zij zich wilde vestigen, het verblijf in het land ontzegd. Elke vreemdeling zonder gerechtelijke antecedenten die in zijn levensonderhoud kon voorzien, was welkom. Vluchtelingen konden zich dan ook eenvoudig toegang tot het Belgisch territorium verschaffen en er was geen nood aan een specifiek toelatingskanaal voor politiek vervolgd. De ambities van het Belgische negentiende-eeuwse immigratiebeleid waren beperkt: enkel criminele en potentieel armlastige vreemdelingen moesten geweerd worden. In de jaren 1850 werd beslist alle ongewenste nieuwkomers de keuze te verlenen aan welke grenspost ze zouden worden uitgeleid. Dankzij de grenskeuze kon België (ongewenste) vreemdelingen dwingen het land te verlaten zonder dat de uitvoerende macht het risico liep personen onwettig uit te leveren. De Belgische wet voorzag immers een limitatieve lijst van misdrijven die in aanmerking kwamen voor uitlevering. Het negentiende-eeuwse België leverde slechts personen uit aan buitenlandse autoriteiten indien deze aldaar gezocht werden voor een daad die ook in België als misdrijf werd beschouwd. Een omslachtige uitleveringsprocedure moest de garantie bieden dat België geen opposanten van autoritaire regimes uitleverde voor politieke misdrijven (Vandersteene, 2000a; van den Wijngaert, 1980). De grenskeuze bij uitwijzing garandeerde dat geen enkele vreemdeling, bij abusief terug werd geleid naar het land waar hij of zij werd vervolgd. Grenskeuze was een minimalistisch vluchtelingenbeleid. De instructies die de Rijkswacht in 1850 kreeg voor het uitwijzen van landlopers vermeldde deserteurs en vluchtelingen expliciet als personen die in aanmerking kwamen voor de grenskeuze. Daar het maken van een selectie onder de landlopers een onmogelijke opdracht leek, werd aan alle landlopers de grenskeuze verleend. Ook het uitwijzingsbeleid was dus doordrongen van het liberalisme eigen aan het Belgische regime.

2. HET NEGENTIENDE-EEUWSE RUDIMENTAIR VREEMDELINGENBELEID

Ook de doelstellingen van het immigrantenbeleid waren bescheiden. De negentiende-eeuwse maatschappij was een maatschappelijke orde waar

private en lokale actoren de samenleving reguleerden. De maatschappelijke interventie van de staat bleef weinig ingrijpend (Winter, 2009). Het economisch leven was nauwelijks gereguleerd, elkeen kon een eigen zaak opstarten en zo zijn brood verdienen. De overheid had geen enkele ambitie om het arbeidsaanbod te reguleren en bedrijven waren vrij te beschikken wie zij tewerkstelden (Caestecker, 2000, 4-52; Delrée, 1981; Ronin, 1993, 277; Coenen, 1999, 20 e.v.). In haar weinig formele voorzieningen maakte deze maatschappij nauwelijks een onderscheid tussen Belg en vreemdeling. Vreemdelingen werden de breed geconcipieerde natuurlijke rechten verleend. Buitenlanders woonachtig in België genoten van de burgerlijke rechten. Soms werd dit zelfs expliciet bij wet toegekend, maar de basis van de rechtstoepassing was het domicilie en niet de nationaliteit (Erauw, 1983, 18).

Er bestond daarenboven de mogelijkheid voor vreemdelingen, verblijvend in België om juridisch te worden gelijkgesteld aan de Belgen. Vreemdelingen konden op basis van artikel 13 van het burgerlijk wetboek een verzoek indienen bij de koning om zich metterwoon te vestigen in België. Indien de koning deze vreemdeling toeliet om zich metterwoon in België te vestigen of het statuut van *domicilié* toekende, werd deze vreemdeling als de-facto-Belg beschouwd, met uitzondering van de politieke rechten. Alle Belgische wetten golden voor de metterwoon gevestigde vreemdeling. Hij kon zelfs niet meer het land uitgewezen worden. Blijkbaar wogen de voordelen van dit statuut niet zwaar door, want slechts weinig vreemdelingen dienden een dergelijk verzoek in.³

Het verblijf in België verleende vreemdelingen snel ook een relatieve verblijfsgarantie. Eenmaal een vreemdeling toelating had verkregen om zich in

---

³. De Minister van Justitie, samen met de gerechtelijke macht adviseerde de Koning. Voor deze dossiers zie Algemeen Rijksarchief Brussel, Ministerie van Justitie, Bestuur Wetgeving, Individuele dossiers betreffende het verblijf van vreemdelingen in België, 1830-1924 (verder ARA, MJverblijfi). In de eerste twintig jaar van het Belgisch koninkrijk konden zo, na een verzoek aan de koning zich jaarlijks 17 vreemdelingen metterwoon vestigen, in de jaren 1880 waren dat er jaarlijks 39, waarna het jaarlijks aantal daalde tot 20 in de jaren 1890 en 16 in het eerste decennium van de twintigste eeuw. We hebben geen cijfers voor de periode tussenin. Volgens Bovesse, Minister van Justitie in 1934 zouden in de beginjaren dertig jaarlijks een honderdtal vreemdelingen dit statuut verwerven. Het betrof een uitzonderlijke gunst toegekend vooral, maar niet uitsluitend, aan leden van de bourgeoisie (De Soignie (J.), *Des Belges et des étrangers en deux parties. Distinction des Belges et des étrangers ou des moyens d'obtenir, de perdre et de recouvrer la qualité de Belge. Exposé analytique du droit des étrangers en Belgique*, Liège, 1858, pp. 95-98; De Vigneron (A.), *Loi sur la garde civique annotée d'après les documents officiels et contenant sous chaque article les arrêtés royaux et les règlements en vigueur*, Bruxelles, 1882, p. 23). Bovesse aan Minister van Financiën C. Gutt, 10.1934. ARA, Ministerie van Justitie, Fonds Administratie van de Openbare Veiligheid, algemene dossiers (Franse regime-1914) (MJ), 21.

België te vestigen – de inschrijving in het bevolkingsregister – was de vreemdeling gevrijwaard van uitwijzing. Slechts in uitzonderlijke omstandigheden, bij verstoring van de openbare orde, en dit via een omslachtige procedure – een Koninklijk Besluit (KB) – kon een ingezeten vreemdeling uitgewezen worden. De wetgevende macht was argwanend ten opzichte van de uitvoerende macht en verleende haar deze bevoegdheid tot uitwijzing van ingezeten vreemdelingen slechts tijdelijk. De Vreemdelingenwet van 1835 werd telkens maar voor de termijn van drie jaar verlengd.⁴ In het derde kwart van de negentiende eeuw legde de wetgevende macht verdere beperkingen op aan het recht tot uitwijzing van ingezeten vreemdelingen. De uitvoerende macht moest vanaf 1871 ieder jaar een rapport opmaken van de KB's die ze had uitgevaardigd tot uitwijzing van ingezeten vreemdelingen.⁵ Minister van Justitie, Pierre Cornesse stelde dit voor opdat de uitvoerende macht slechts met de grootste omzichtigheid gebruik zou maken van dit wapen. Het Parlement kon zich hier volledig in vinden gezien:

"La publicité est la première de toutes les garanties... une garantie que le Gouvernement n'usera qu'avec la plus grande modération de l'arme remise en ses mains".⁶

Na 1871 werd de controle van het Parlement op deze uitzonderlijke bevoegdheid van de uitvoerende macht aangescherpt. De regering moest steeds meer gedetailleerde informatie voorleggen aan het Parlement over de inwoners van België die bij KB uitgewezen werden.⁷

---

⁴ De driejaarlijkse vernieuwing van de wet werd soms over het hoofd gezien. Er was tussen 1.1.1845 en 31.3.1845, 1.3.1849 en 22.3.1849, 1.3.1864 en 12.7.1865 (meer dan een jaar), 1.3.1868 en 28.3.1868, 17.1.1885 en 17.2.1885 in België geen vreemdelingenwet. *Belgisch Staatsblad* (BS): 11.7.1865, 19.7.1871, 5.6.1874, 21.3.1877, 7.7.1880 (slechts verlenging voor 18 maanden), 8.2.1882, 8.2.1885, 12.1.1888, 8.3.1891, 9.2.1894. Parlementaire Handelingen Kamer (PHK), 30.1.1885, 474.

⁵ BS 11.7.1865. In het overzicht van de uitwijzingen bij KB gaf de regering ook de verblijfsduur op van de uitgewezene gezien: "L'expulsion du territoire du royaume est une mesure d'autant plus grave que le séjour de l'étranger y aura été plus prolongé: les relations d'affaires ou d'affections créées durant une résidence plus longue, la rupture prolongée de rapports avec le pays d'origine, sont là des circonstances qui influent sur l'expulsion". Parlementaire documenten Kamer (PDK), 1871-1872, nr.10 (zitting 13.11.1872).

⁶ PDK, 1870-1871, 165.

⁷ PHK, 29.3.1878. Voor deze Rapport annuel sur l'exécution de la loi sur les étrangers zie PDK: 1864, 22; 7.6.1865, 206; 1870-1871, 189; 1874-1875, 57; 1876-1877 16; 1877-1878, 18; 1878-1879, 19; 1879-1880, 23; 1880-1881, 18; 1881-1882, 67; 1882-1883, 78; 1883-1884, 40; 1884-1885, 57; 1885-1886, 121; 1887-1888, 57; 1888-1889, 155; 1890-1891, 93; 1892-1893, 80; 1893-1894, 18; 1893-1894, 156; 1895-1896, 46. Ook aan de Senaat werd een dergelijk rapport neergelegd zie bijvoorbeeld Parlementaire documenten Senaat (PDS), 10.7.1870, 31; PDS, 20.3.1877.

Ook de categorie buitenlanders die niet hoorden uitgewezen te worden werden aangevuld. Naast de metterwoon gevestigden werden bij wet ook de vreemdelingen gehuwd met een Belgische vrouw beschouwd als de-facto-Belgen. In 1865 moest uit dit huwelijk nog kinderen geboren zijn in België, in 1871 voldeed één kind, maar in 1880 werden al deze huwelijkspartners van buitenlandse nationaliteit, voor zover ze 5 jaar in België hadden verbleven, beschermd tegen uitwijzing, ook als het huwelijk kinderloos bleef (Bekaert, 1934, 7-8; Godding, 1970, 308-314).⁸ In 1874 werden de vreemdelingen geboren in België die bij hun meerderjarigheid voor de Belgische nationaliteit konden opteren tot de-facto-Belgen verklaard. De uitvoerende macht kon deze potentiële Belgen niet meer uit hun geboorteland verwijderen totdat ze de leeftijd – 23 jaar – hadden bereikt waarop ze konden opteren voor de Belgische nationaliteit.⁹

Zoals reeds vermeld konden alle ingezetene vreemdelingen niet zomaar uit het land verwijderd worden. Zij hoorden bij KB uitgewezen te worden. Deze uitwijzing bij KB hoorde enkel als sanctie aangewend te worden tegen als gevaarlijk beschouwde vreemdelingen. Een dergelijke uitwijzing impliceerde dat bij terugkeer naar België deze ongewenste vreemdelingen konden worden veroordeeld tot een gevangenisstraf van 6 maanden wegens banbreuk. Deze als gevaarlijk beschouwde vreemdelingen waren een selecte groep. Zo werden vreemdelingen die in België ernstig in aanvaring kwamen met de wet, na het uitzitten van hun straf, uit het land verbannen. Ook vreemdelingen die in het buitenland veroordeeld waren geweest werden het land uitgewezen. Tenslotte konden ook subversieve vreemdelingen en vreemdelingen die door hun politieke activiteiten de buitenlandse politiek van België in gevaar brachten, aangemaand worden om het land te verlaten (Coupain, 2003). De laatste groep, alhoewel een kleine minderheid onder de uitgewezen, monopoliseerde het publiek debat over het Belgische uitwijzingsbeleid. De vreemdelingenwet van 1835 had reeds als bescherming voor de ingezetene vreemdelingen voorzien dat een dergelijk politieke gemotiveerde uitwijzing niet louter een beslissing van de bevoegde minister was, maar de goedkeuring moest wegdragen van de ministerraad.¹⁰

België als liberaal regime hield het asielrecht hoog in haar vaandel en slechts weinig vluchtelingen moesten het land verlaten. Het artikel van

---

⁸. BS 19.7.1871.

⁹. BS 5.6.1874.

¹⁰. Het aandeel uitwijzingen bij KB, zonder voorafgaande veroordeling schommelde in de jaren 1860 en 1870 tussen 0% en 6%, in 1881 was het 1%. Zie het hierboven vermelde Rapport annuel sur l'exécution de la loi sur les étrangers.

Idesbald Goddeeris in deze bundel gaat dieper in op de ruimte die deze vluchtelingen als politieke activisten kregen. België, een liberaal eiland omringd door autoritaire regimes weigerde politieke vluchtelingen uit te leveren aan het regime dat hen vervolgde. In het uitzonderlijk geval van vluchtelingen wiens politieke activiteiten hen ongewenst maakten, werd de grenskeuze voorzien. Karl Marx die in het revolutionaire jaar 1848 Brussel moest verlaten, werd dan ook niet gerepatriëerd naar Pruisen, maar koos voor Groot-Brittannië (Padover, 1981; De Maesschalck, 2005).

Het wapen dat de wetgevende macht aan de uitvoerende macht verleende met de mogelijkheid om vreemdelingen, ook als ze ingezetene waren bij KB uit te wijzen, werd spaarzaam ingezet. Toch bleef deze wet gecontesteerd. Bij elke herstemming van de wet ventileerde een aantal progressief liberale parlementsleden hun principiële oppositie tegen deze uitzonderingswet. Dat inwoners van België het recht op verdediging werd ontkend, werd als onaanvaardbaar beschouwd. Een dergelijke ongebreidelde staatsmacht was een liberaal regime onwaardig.¹¹ De negentiende-eeuwse *théorie de l'acte du gouvernement*, ondanks de grondwettelijke bepalingen, werd ingeroepen om de soevereiniteit van de uitvoerende macht integraal te houden. De meerderheid wees een juridische controle op het recht tot uitwijzen af. Het uitwijzen van vreemdelingen werd beschouwd als een politieke materie. Het toenmalige begrip van de scheiding van machten hield in dat elke macht zijn eigen bevoegdheden had en in deze vrij was te handelen. Het vreemdelingenbeleid was een bevoegdheid van de uitvoerende macht en de rechterlijke macht was hierover onbevoegd (Vanwelkenhuyzen, 1981).¹²

Zoals hierboven aangeven werden vreemdelingen woonachtig in België in vergaande mate behandeld zoals Belgen. Zij waren onderworpen aan quasi dezelfde plichten en rechten als de Belgen. Weinig vreemdelingen vroegen dan ook de Belgische nationaliteit aan. De weinige vreemdelingen die zich deze inspanning getroostten, ambieerden vooral het beperkt aantal banen die voor Belgen gereserveerd waren. Zo vroeg in 1895 de Luxemburger Eugène Haentges op 23-jarige leeftijd de Belgische nationaliteit aan. In 1889 had hij

---

¹¹. Zie bijvoorbeeld PHK: 15.6.1868, 5-7.7.1871, 30.1.1885, p. 476, 13.2.1891, p. 412.

¹². PHK, 1870-1871, 207; PHK, 28.3.1877; PDK, 1881-1882, 18; PHK, 30.1.1885, p. 476; PHK, 20.1.1897, p. 375. Tesch, minister van justitie stelde dat een beroepsprocedure: "porterait atteinte aux droits du pouvoir exécutif, et dénaturerait en même temps les véritables attributions de la magistrature" PHK, 29.6.1865; "l'on aura affaibli le Gouvernement, organisé la confusion des pouvoirs" PDK, 1870-1871, 189, pp. 2-3; zie ook PDS, 1879-1880, 67; PDK, 1864-1865, 206.

zich gevestigd in België en in 1892 werd hij geloot voor het Belgisch leger. Hij vervoegde het Belgisch leger en in 1895 is hij sergeant bij het 6e linie-regiment in de Legerschool van Namen. De Luxemburger verwijst in zijn naturalisatieaanvraag naar zijn familieleden die ook de Belgische nationaliteit hadden verworven. Zijn grootoom die ook Belg was geworden werkte bij de douane en zijn oom was net als Eugène beroepsmilitair.¹³ Ook Jan Willems wilde in 1895, op 27-jarige leeftijd de Belgische nationaliteit verwerven. Hij kwam in 1881 als kind met zijn ouders uit Pruisen naar België. Hij, een Pruisisch staatsburger, werd net als de Luxemburger Eugène geloot voor het vervullen van zijn militaire dienst in België. Na het vervullen van zijn dienstplicht keerde hij terug naar het civiele leven, maar in 1894 kon hij de Rijks-wacht in Leuven vervoegen, maar de Belgische nationaliteit werd vereist.¹⁴ Eugène Haentges en Jan Willems werden Belgen en konden zo hun loopbaan in de Belgische openbare dienst verder uitbouwen. In de negentiende eeuw was het vervullen van een openbaar ambt de enige baan waarvoor de Belgische nationaliteit werd gevraagd. De grondwet stelde bij artikel 6 dat enkel Belgen toegang hadden tot het openbaar ambt, inclusief de militaire functies. De grondwet voorzag ook dat de wet hier uitzonderingen op kon voorzien. Reeds kort na de onafhankelijkheid werd met de wet van 11 april 1831 en de wet van 22 september 1832 voorzien dat ook buitenlanders in het Belgisch leger konden dienen, zelfs de functie van officier werd voor hen opengesteld. Een aantal buitenlandse officieren, vooral Polen en Fransen bekleedden zelf sleutelposities in het Belgisch leger (Leconte, 1949). Ook het staatsonderwijs werd opengesteld voor buitenlanders. De wet van 27 september 1835 voorzag, bij artikel 13 dat ook professoren aan de rijksuniversiteiten buitenlanders konden zijn. De reikwijdte van de uitsluiting van buitenlanders van het openbaar ambt werd niet enkel geamendeerd door een uitzonderingswetgeving, maar werd ook restrictief geïnterpreteerd. Enkel de leidinggevende posities werden gereserveerd voor Belgen.¹⁵ De Fransman

---

¹³ ARA, Ministerie van Justitie, Naturalisatiedossiers (verder ARA, MJnat), 3985.

¹⁴ ARA, MJnat, 3969.

¹⁵ De Soignie (J.), *Des Belges et des étrangers en deux parties. Distinction des Belges et des étrangers ou des moyens d'obtenir, de perdre et de recouvrer la qualité de Belge. Exposé analytique du droit des étrangers en Belgique*, Liège, 1858, pp. 95-98. Buiten het openbaar ambt waren er voor vreemdelingen in de negentiende eeuw nauwelijks hindernissen om economisch actief te zijn. Evenwel werden wel hindernissen opgeworpen voor vreemdelingen die als arts in België wilden werken. De medische lobby slaagde erin haar beroep te beschermen tegen buitenlandse immigratie door de homologatie van buitenlandse diploma's van geneesheer, die in 1876 was geregeld, ingrijpend te verstrengen in 1891 (Caestecker, 1997; 2000, 9-51; Velle, 1988, 265-270).

Antoine Lacroix, sinds 1838 politieagent te Gent vroeg in 1845 de naturalisatie aan om te kunnen doorstoten naar een hogere functie.¹⁶

Deze buitenlanders die niet-leidinggevende openbare ambten vervulden werden toch geconfronteerd met een discriminatie omwille van hun buitenlandse nationaliteit. Zo kwamen de buitenlanders in het Belgische leger niet in aanmerking voor het militair pensioen en konden zij in het openbare onderwijs geen vaste benoeming in de wacht slepen.

Vreemdelingen die als beroepsmilitair dienden in het Belgische leger vormden een belangrijke groep onder de kandidaat-Belgen gedurende de negentiende eeuw. Veelal waren zij nog in actieve dienst bij hun naturalisatieverzoek en rekenden zij hoogstwaarschijnlijk op een snellere promotie als Belg. Een aantal beroepsmilitairen realiseerden zich maar tegen hun pensioengerechtigde leeftijd dat de Belgische nationaliteit hen voordelen kon opleveren. Zo vroeg de 58-jarige Fransman François Declercq na 23 jaar dienst in het Belgische leger in 1860 de Belgische nationaliteit aan, net als zijn landgenoot Fontaine Zéphir die in 1862 op 51 jaar na 30 jaar dienst een naturalisatieverzoek indiende.¹⁷ Uit de woorden van Zéphir Fontaine die was opgeklommen tot wachtmeester blijkt duidelijk zijn onbegrip, waarom hij, als buitenlander, op het einde van zijn lange militaire loopbaan in het Belgische leger nu opeens de Belgische nationaliteit moest verwerven om dezelfde rechten op een pensioen te hebben als zijn collega's.

"J'ai eu l'honneur de servir la Belgique pendant près de 30 ans, et toujours avec loyauté et courage; cependant malgré cette longue carrière honorablement parcourue, il se verrait dans quelques années, si vous rejétiez sa demande renvoyé du service militaire sans le moindre droit à l'obtention d'une modique pension".¹⁸

Beide naturalisatieverzoeken worden gesteund door hun militaire oversten. Het Parlement verleende hen de Belgische nationaliteit.

Buitenlanders konden zonder extra formaliteiten leerkracht worden in het openbaar onderwijs, maar de vaste benoeming in het onderwijs was evenwel gereserveerd voor Belgen. Zo vroeg de 27-jarige Luxemburgse onderwijzeres Jeanne Olinger, werkzaam in de lagere school in Aarlen in 1879 de Belgische nationaliteit aan. Alhoewel het Parlement haar wel de Belgische nationaliteit wilde verlenen, stelde ze dat ze met haar jaarloon van onderwijzeres (1600 frank) niet in staat was om de kosten van de naturalisatie te betalen (500

---

¹⁶. A. Lacroix aan het Belgisch Parlement, 21.11.1844. ARA, MJnat, 791.

¹⁷. ARA, MJnat, respectievelijk 1412 en 1425.

¹⁸. Fontaine Zéphir aan messieurs les Président et Membres de la Chambre des Représentants, 31.1.1860. ARA, MJnat, 1425.

frank). Zes jaar later, ze was ondertussen al 33, diende zij een nieuw naturalisatieverzoek in en deze keer was ze wel bereid het bedrag dat ondertussen gehalveerd was tot 250 frank op te hoesten om toch maar de vaste benoeming in de wacht te slepen. In 1882 vroegen de Nederlandse Henriette Engeringh en de Zwitserse Monique Menetry, kort na hun aanstelling als leerkracht in respectievelijk Antwerpen en Brussel de Belgische nationaliteit aan. Henriette Engeringh kreeg de Belgische nationaliteit. Monique Menetry was nog te jong om Belgische te kunnen worden. Het Parlement wees haar verzoek af met de mededeling dat ze eerst meerderjarig moest zijn en het jaar daarop, toen ze 21 werd, diende ze onmiddellijk een nieuwe naturalisatieverzoek in en werd Belg. In 1886 vroegen zowel de Luxemburger Tholl Nicolas die aangeworven werd in 1879 in het lyceum te Namen als de Fransman Hermin Evrard de Belgische nationaliteit aan. Thol Nicolas werd Belg. Hermin Evrard was een bakker en zelf had hij de Belgische nationaliteit niet nodig, maar hij vroeg het aan omdat hij voor zijn zoon een baan als onderwijzer ambieerde.¹⁹ Was hij een vooruitziend man die zag dat zijn kinderen in België zonder Belgische nationaliteit kansen zouden missen?

De hierboven aangehaalde voorbeelden waren typisch voor de negentiende-eeuwse kandidaat-Belgen. De vreemdelingen die ambieerden om de Belgische natie te verwoegen waren vooral militairen en ambtenaren die er baat bij hadden Belg te worden.²⁰ Andere inwijkelingen zagen nauwelijks het nut in van het verwerven van de Belgische nationaliteit. Tweedegeneratievreemdelingen, zij die geboren en getogen waren in België, konden opgaan in de Belgische natie mits een eenvoudige verklaring in het jaar dat volgde op hun meerderjarigheid. Deze Belgen bij optie worden als integraal onderdeel van de Belgische natie beschouwd, terwijl bij genaturaliseerde Belgen hun buitenlandse origine toch niet volledig werd weggeschreven (Standaert, 1923, 80). Toch maakten vele van deze vreemdelingen geen gebruik van dit optierecht op 21 jaar. Zij legden geen verklaring van inboorlingschap neer en bleven ook na hun meerderjarigheid vreemdeling. Deze passieve houding wijst op het maatschappelijk minimale belang van het beschikken over de Belgische nationaliteit. Een minimaal belang dat samenhangt met de geringe

---

¹⁹ ARA, MJnat, 2138 en 3129 (Olinger), 2630 (Menetry) 3061 (Engeringh), 3163 (Tholl) en 3082 (Evrard).

²⁰ In de periode 1830-1872 werden er op 1.569 nationaliteitstoekenningen, volgens Stengers (1976, 77) 870 (55%) toegekend aan vreemdelingen voor wie de Belgische nationaliteit noodzakelijk was voor hun beroepsloopbaan. In een representatieve steekproef van gewone naturalisaties (n=202) toegekend in de periode 1836-1875 was de helft van de nieuwe Belgen reeds werkzaam in overheidsdienst (Caestecker, niet gepubliceerd manuscript).

penetratie van de Belgische staat in de toenmalige maatschappij (Caestecker, 1997; 2007, 229).

De grens tussen Belg en gevestigde vreemdelingen was vaag en maatschappelijk weinig relevant. Zo werden beiden opgeroepen om hun plicht voor het land waar ze woonden te vervullen. In de negentiende eeuw was het Belgisch leger een kadermilitieleger, waarin beroepsmilitairen en miliciens gezamenlijk dienden. De benodigde dienstplichtigen werden door loting verkregen; zij konden zich aan hun lot onttrekken door te zorgen voor een vervanger. Alle mannelijke inwoners verblijvend in België, ook van buitenlandse nationaliteit hoorden hun militaire verplichtingen in België te vervullen, behalve als zij een nationaliteit hadden van een staat die zijn inwoners van Belgische nationaliteit vrijstelde van militaire verplichtingen of als zij hun militaire verplichtingen in het land van hun nationaliteit vervulden. Indien een vreemdeling geboren en getogen was in België, zelfs als zijn staat de Belgische inwoners verblijvend op zijn territorium vrijstelde van militaire verplichtingen, hoorde hij zijn militaire verplichtingen in België te vervullen. In 1843 werden de gemeenten opgeroepen om ieder jaar een lijst op te maken van de vreemdelingen die hadden deelgenomen aan de loting. Het geringe belang van de nationaliteit in het maatschappelijk leven blijkt uit het in onbruik geraken van deze verplichting. Tegen het einde van de negentiende eeuw werden enkel in West-Vlaanderen nog dergelijke lijsten opgemaakt, terwijl ook in andere provincies jongemannen van buitenlandse nationaliteit opgeroepen werden voor de loting, zonder dat er nog een aparte lijst van vreemdelingen werd opgemaakt. Ook voor het Belgisch leger was de nationaliteit van soldaten niet relevant.²¹ Zo vervoegden gedurende de hele negentiende eeuw vele buitenlanders woonachtig in België het Belgische leger.²² Tijdens de Eerste Wereldoorlog vochten Belgische dienstplichtigen en vrijwilligers van Duitse nationaliteit aan Belgische zijde. Ook na de Duitse nederlaag vervoegden heel wat Duitse staatsburgers, veelal geboren en getogen in België, het Belgisch leger om op die wijze hun afhankelijkheid aan België te tonen en hun verder verblijf in België te verzekeren. Slechts

---

²¹. ARA, MJ, 250 (101C); Halot (A.), *De la situation légale des étrangers en Belgique*, Bruxelles, 1900, p. 155; BS, 5.9.1902, pp. 4138-4159; De Soignie (J.), *Des Belges et des étrangers en deux parties. Distinction des Belges et des étrangers ou des moyens d'obtenir, de perdre et de recouvrer la qualité de Belge. Exposé analytique du droit des étrangers en Belgique*, Liège, 1858, p. 132.

²². Zie bijvoorbeeld ARA, Ministerie van Justitie, Individuele vreemdelingendossiers (Mji), 426.557; 426.612.

vanaf 1921 werden er geen vreemdelingen meer in het Belgisch leger opgenomen.²³

De overheid was, eenmaal een immigrant zich rechtmatig in België had gevestigd, in vergaande mate blind voor de nationaliteit van deze persoon. Niet de nationaliteit, maar wel het domicilie was de basis voor de negentiende-eeuwse (geringe) burgerrechten en plichten. De Belgische overheid oriënteerde zich in haar beleid bijna enkel op het verblijf van de inwoners van België en niet op hun nationaliteit. Juridisch was, zoals Johan Erauw (1983, 16) het stelt, "het domicilie het aanknopingspunt voor het personeel statuut".

Toch voorzag de wet, naast de vereiste van de Belgische nationaliteit voor het openbaar ambt, nog een tweede uitzondering voor inwoners van België van buitenlandse nationaliteit. Zo werden, althans volgens de wet van 8 mei 1848, vreemdelingen niet gemobiliseerd voor de burgerwacht. De volksmilitie die mede instond voor het beschermen van de openbare orde stond slechts open voor vreemdelingen die zich metterwoon gevestigd hadden in België. Dadelijk na de Belgische onafhankelijkheid hoorden nog alle inwoners van België, ongeacht hun nationaliteit, in de burgerwacht te dienen. In 1848 bleven alle Belgische mannen tussen 21 en 50 jaar gemobiliseerd, maar onder de vreemdelingen hoorden enkel de metterwoon gevestigde vreemdelingen opgeroepen te worden. De metterwoon gevestigde vreemdelingen werden op dezelfde wijze behandeld als de Belgen en zij waren dus ook gekwalificeerd om de burgerwacht te leiden. Toen tijdens de parlementaire discussie voorzichtig mogelijke grondwettelijke bezwaren tegen het officierschap van vreemdelingen werden geopperd wees de minister van Buitenlandse Zaken, de liberaal Charles Rogier, een discriminatie van de in België metterwoon gevestigde vreemdelingen radicaal van de hand. Metterwoon gevestigde vreemdelingen in België hadden, net als Belgen, baat bij het handhaven van de openbare orde, maar hen hierbij een tweederangsrol toe te kennen, noemde

---

²³ Archives de l'État à Liège, Cour d'Appel de Liège, divers (naturalisatieverzoek Wehren Gérard Guillaume); ARA, MJi, 494.111, 541.507, 510.898, 523.624. In 1935 werden buitenlanders die in het Belgisch leger hadden gediend tijdens de Eerste Wereldoorlog vrijgesteld van zegelrechten op hun identiteitskaart van vreemdeling. Minister Janson had zich hiertegen verzet in 1933 daar hij meende dat vijftien jaar na de oorlog deze buitenlanders dan toch de Belgische nationaliteit hadden kunnen aanvragen. Evenwel velen van deze vreemdelingen hadden België verlaten na de oorlog en door hun onderbroken verblijf konden zij, bij hun terugkeer in België niet meer zo eenvoudig de Belgische nationaliteit verwerven. ARA, MJ, 21.

Charles Rogier een *injustice humiliante*.²⁴ Metterwoon gevestigde vreemdelingen waren de-factoburgers van België en hoorden op gelijke wijze als Belgen behandeld te worden. Het lijkt erop dat deze verplichting om zich metterwoon te vestigen om te kunnen dienen in de burgerwacht nauwelijks werd afgedwongen. Zo vermeldde de 24-jarige Pierre-Albert Mirbach bij zijn naturalisatieaanvraag in 1890 dat hij actief was in de Antwerpse burgerwacht. Zijn ouders hadden het Duitse Rijk verlaten toen hij elf was en sinds toen verbleef hij in België, maar hij had nooit een verzoek ingediend om zich metterwoon in België te vestigen.²⁵

3. HET OPDUIKEN VAN NATIONALITEIT ALS MAATSCHAPPELIJK ORDERINGSPRINCIPE TIJDENS DE EEUWWISSELING

Op het einde van de negentiende eeuw verschijnt de Belgische nationaliteit als bron van nieuwe rechten en plichten die een antwoord waren op een crisis van het politiek regime, uitgelokt door de arbeidersopstand van 1886. Deze opstand was de katalysator voor de doorbraak van een democratische staat, maar ook van een sociale interventiestaat. Het recht op inspraak werd veralgemeend met het algemeen meervoudig stemrecht voor mannen (1894). Ook de sociale politiek werd radicaal gewijzigd. Een nieuwe wet op de sociale bijstand (1891) maakt toegang tot sociale steun eenvoudiger. De staat nam behoeftige migranten zonder vaste verblijfplaats, mits ze werkwilbig waren, op in speciaal daartoe opgerichte verzorgingsinstellingen. Tegelijkertijd bond de staat de strijd aan tegen migranten die armlastig waren door hun zogenaamd "asociaal" gedrag. Dit was de repressieve zijde van deze nieuwe sociale politiek, "werkschuwe" armen moesten uit de maatschappij worden verwijderd. De opsluiting van onwaardige armen had, naast een pedagogisch oogmerk van heropvoeding vooral een afschrikkende functie. Vanaf 1891 konden landlopers, vagebonden of werkschuwen voor verschillende maanden, zelfs tot zeven jaar, opgesloten worden in de strafkolonie van Merksplas. De crisis van het Belgische politieke regime leidde dus niet enkel tot initiatieven gericht op de integratie van brede bevolkingslagen, ook de uitsluiting van "gevaarlijk volk" stond op de politieke agenda (Christiaensen, 2004; Deneckere, 1997, 250; Dupont-

---

²⁴. Parlementaire Handelingen Senaat (PHS), 3.5.1848, p. 1521, zie ook PHK, 10.4.1848, p. 1263 en 11.4.1848, p. 1269-1270.

²⁵. ARA, MJi, 514055.

Bouchat, 1986). De katholieke minister van Justitie Jules Lejeune (1887-1894) was de belangrijkste architect van deze strategie van sociale verdediging. Hij moest zijn ambities om België zedelijker en ordentelijker te maken evenwel temperen, want de wetgevende macht weigerde hem volledig te volgen.²⁶

Het voorzichtige democratiserings- en integratieproces dat zich manifesteerde rond de eeuwwisseling had ingrijpende implicaties voor de inwoners die (nog) geen deel waren van de (juridisch gedefinieerde) natie. De politieke elite werd voor de keuze gesteld in welke mate zij de buitenlanders gevestigd in België deelgenoot zou maken van dit integratieproces. Het vreemdelingenbeleid – via het immigrantenbeleid en dus ook het naturalisatiebeleid – werd voor de keuze gesteld of het vreemdelingen, bij wijlen reeds gedurende verschillende generaties in België woonachtig, de toegang zou verlenen tot de democratische politieke gemeenschap, alsook tot de verzorgingsgemeenschap in wording.

Van de politieke rechten bleven vreemdelingen uitgesloten en in het kielzog van het democratiseringsproces drong het onderscheid tussen Belg en vreemdeling door in de maatschappelijke werkelijkheid. Het algemeen meervoudig stemrecht vereiste duidelijkheid over het nationaal statuut van alle meerderjarige inwoners van België. De politieke partijen zagen nauwgezet toe op de inschrijvingen op de kiezerslijsten. De Belgische nationaliteit van kiezers van buitenlandse origine verdacht van sympathie voor politieke tegenstrevers werd bijna routineus in vraag gesteld (Caestecker, 2007, 230).²⁷

Het belang van de nationaliteit reikte beduidend verder dan het politieke bedrijf. De staat intervenueerde in deze periode steeds meer in de alledaagse werkelijkheid en de wijze waarop dit gebeurde getuigde van de doorbraak van nationaliteit als nieuw classificatiecriterium. Dit is het duidelijkst in de administratieve standaarddocumenten die de overheid hanteerde. Zij moesten aangepast worden aan de nieuwe realiteit. Reeds in 1880 werd in het gemeentelijk inschrijvingsdocument voor nieuwe inwoners de vraag naar nationaliteit opgenomen. Bij het vervullen van een traditionele staatsopdracht, het bewaren van de openbare orde speelde nu ook het onderscheid tussen Belg en vreemdelingen een rol. De politiediensten moesten bij het ondervragen van

---

²⁶. Zo slaagde Lejeune er niet in prostitutie te criminaliseren (Christiaensen, 2004, 90-92; Dupont-Bouchat, 1995, 76-78).

²⁷. Stadsarchief Antwerpen, MA-BZA-J-67, 2202-03, 2222-2223, 2249, 2338, 2454, 2130, 2526, 2630: verzoeken tot inschrijving op de kiezerslijsten die geweigerd werden omwille van de buitenlandse nationaliteit van de verzoeker.

vagebonden vanaf 1891 steeds vragen naar de nationaliteit van de gearresteerde landlopers en het gevangenispersoneel moest dat wat later doen bij het inschrijven van gedetineerden. Vanaf 1893 werd ook de nationaliteit van de soldaten van het Belgische leger geregistreerd.²⁸

De officiële bevestiging dat nationaliteit het nieuwe ordenende principe van de sociale werkelijkheid was kwam er in 1890 toen de volkstelling voor het eerst de nationaliteit van alle inwoners van België verzamelde. Deze operatie om de maatschappij een nieuwe scheidingslijn te doen aannemen verliep niet zonder problemen. Tijdens de eeuwwisseling waren er talrijke nationaliteitsbetwistingen. Vooral nakomelingen van immigranten realiseerden zich niet dat ze van buitenlandse nationaliteit waren (Caestecker, 1997, 334-335; Ronin, 1993, 282).²⁹ De gerechtelijke macht ontwikkelde een jurisprudentie en de wettelijke macht werd aangepord om wetgevende lacunes aan te vullen. Een nieuwe expertise ontwikkelde zich om het beheer van de maatschappij op basis van nationaliteit te kunnen sturen.

De eeuwwisseling was een overgangperiode waarin de maatschappelijke ordening gebaseerd op domicilie langzaam vervangen werd door een maatschappij die de (zich uitbreidende) rechten toekende op basis van het nationaliteitsprincipe. Zoals Johan Erauw (1983, 20-21) aangeeft, had het Hof van Cassatie zich reeds in 1849 opgesteld voor het buitenlands recht, maar slechts op het eind van de negentiende eeuw werden de vreemdelingen in België in toenemende mate beschouwd als dragers van vreemd recht en dit ten koste van de territorialiteitstoepassing van het Belgisch recht. De juridische basis van de maatschappelijke organisatie verschoof zich naar de nationaliteit. Voor de plichten betekende deze omslag minder éénduidig een wijziging. Zelfs na de wet op de invoering van de persoonlijke dienstplicht van 1909 (één zoon per gezin) en de wet van 1913 op de invoering van de algemene dienstplicht bleven vreemdelingen verblijvend in België, indien ze hun dienstplicht niet vervulden in hun land van nationaliteit of op basis van een bilateraal verdrag vrijgesteld waren, het Belgisch leger vervoegen.

De doorbraak van nationaliteit als nieuw ordeningsprincipe ging gepaard met het openstellen van de Belgische nationaliteit. Zo werd bij het verifiëren van de hoedanigheid van Belg het domicilieprincipe retroactief toegepast. Een positief bewijs van Belg werd van personen die reeds lang in België verbleven, in tegenstelling tot de wettelijke voorschriften, niet vereist. Ook werd de

---

²⁸. ARA, MJ, 619, 724 (101C) en 250 (101C).

²⁹. Zie bijvoorbeeld ARA, MJi, 426551.

toegang tot de natie versoepeld (Caestecker, 2007, 230). De naturalisatieprocedure werd ingrijpend versoepeld wat aanleiding gaf tot een belangrijke stijging van het aantal naturalisaties. Niet enkel de nationaliteitstoekenning, maar ook en vooral de nationaliteitsverwerving werd op het einde van de negentiende eeuw ingrijpend geliberaliseerd. Het optierecht voor kinderen, geboren in België uit buitenlandse ouders werd in 1909, althans voor de derde generatievreemdeling verruimd tot een automatische toekenning van de nationaliteit. Kinderen, geboren in België, van immigranten die zelf ook waren geboren in België kregen automatisch de nationaliteit. De wetgever voorzag verschillende malen een amnestiemogelijkheid voor de in België geboren immigranten die bij het bereiken van de meerderjarigheid toen de Belgische nationaliteit in handbereik had gelegen, verzuimd hadden gebruik te maken van hun optierecht. Deze regularisatiemaatregelen moesten de breuk tussen Belg en vreemdeling, die zich in die periode aftekende, verzachten voor de ingeborenen. Massaal werd ingetekend op deze regularisatiemogelijkheid en ook het optierecht bij meerderjarigheid kende een steeds groter succes. Steeds meer werd deze verklaring op 18-jarige leeftijd neergelegd, een mogelijkheid ingevoerd in 1888. De explosie van het aantal naturalisatieaanvragen en nationaliteitstoekenningen zijn indicaties dat de Belgische nationaliteit een begeerd status werd voor immigranten en hun nakomelingen. De liberalisering van de nationaliteitswetgeving maakte de aan relevantie winnende scheidingslijn tussen nationale burger en vreemdeling gemakkelijker overbrugbaar voor de buitenlanders die zich in België vestigden (Caestecker, 1997; 2007, 231).

4. INWONERS VAN BUITENLANDSE NATIONALITEIT, EEN DEGRADATIE TOT TWEEDERANGSINWONERS

Het integratiebeleid voor de gevestigde vreemdelingen via het openstellen van de Belgische nationaliteit ging gepaard met aanzetten tot uitsluiting van vreemdelingen die de Belgische nationaliteit niet ambieerden. Met de volkstelling van 1890 beschikken we voor het eerst over betrouwbare cijfers van het aantal inwoners van België van buitenlandse nationaliteit.³⁰ Niet enkel werden inwoners van buitenlandse nationaliteit rond de eeuwwisseling

---

³⁰. De bevolkingstelling van 1890 telde 171.438 buitenlanders op Belgisch territorium, in 1900, 212.474 en in 1910, 254.547 vreemdelingen, waarmee hun aandeel in de bevolking van België steeg van 2,8 naar 3,4%.

duidelijk onderscheiden van de Belgische inwoners, maar dit onderscheid werd ook geoperationaliseerd voor een discriminatie van de vreemdelingen. Deze niet-Belgische nationaliteit van ongeveer drie percent van de inwoners van België begon in het maatschappelijk leven een handicap te vormen. Een nieuw discours kreeg vorm in de publieke discussie: buitenlanders, ook als ze in België woonden, hebben niet dezelfde belangen als Belgen. Terwijl Belgen zich intens verbonden voelden met hun land en staat, hadden vreemdelingen in België geen deel aan deze nationale verbondenheid.³¹

Bij het verdedigen van de Belgische natie en staat werd een beroep gedaan op de Belgen. De ingezetene vreemdelingen werden als eerder onbetrouwbare bondgenoten beschouwd. De regimecrisis van 1886, naar aanleiding van de gewelddadige arbeidersrevolte van dat jaar maakte dat de politieke autoriteiten de burgerwacht een grotere rol wilden toekennen bij de openbare ordehandhaving. Een militarisering van de burgerwacht, samen met een verjonging en een verminderd aantal vrijstellingen, moest de burgerwacht een nieuwe slagkracht geven (Veldeman, 2002). Ook de vreemdelingen verblijvend in België werden geïnciteerd bij deze rekruteringen. In 1897 stelde de nieuwe burgerwachtwet dat vreemdelingen die reeds een jaar in België verbleven, hun dienst in de burgerwacht hoorden te vervullen. Deze verplichting was niet zozeer opgelegd als onderdeel van een de-factoburgerschap van deze inwoners van België, maar, volgens perscommentatoren eerder om te vermijden dat Belgen benadeeld zouden zijn ten opzichte van buitenlanders woonachtig in België. Deze buitenlanders zouden immers voordeel kunnen putten uit het niet onderworpen zijn aan de lasten die de Belgen moesten dragen:

"pourquoi les exonérer? Pour leur donner un nouvel avantage sur les Belges? Un négociant, à qui se présentent deux commis, un Belge ou un Allemand, doit-il être encouragé à prendre ce dernier? ... Est-il juste que les étrangers, après avoir échappé dans leur patrie au service militaire, jouissent ici, seuls, d'une quiétude parfaite, au nez et à la barbe de nos concitoyens?"³²

---

³¹. Bijvoorbeeld PHK, 1896-1897, 373.

³². *Le Franc Tireur*, 14.10.1897, p. 1., zie ook *Le Franc Tireur*, 11.7.1907, p. 1, 29.10.1908, p. 1. De verplichting voor alle vreemdelingen die één jaar in België hadden verbleven om in de burgerwacht te dienen, werd vastgelegd door de wet van 8.9.1897 bij artikel 8. In de parlementaire handelingen en documenten wordt de positie van de vreemdelingen niet besproken. PHK, 27.7.1897, p. 2092-2093 en 2114; PHS, 12.8.1997, p. 928; PDK, 26.11.1896 en 26.2.1897. Met dank aan Piet Veldeman voor het genereus ter beschikking stellen van zijn uitvoerige documentatie betreffende de burgerwacht.

Omwille van internationale verplichtingen – steeds meer staten eisten hun burgers als dienstplichtigen op, of tolereerden niet dat andere staten hun burgers opeisten – werd deze verplichting gevoelig afgezwakt. Indien een vreemdeling woonachtig in België zijn militaire verplichtingen ten opzichte van zijn staat had vervuld werd hen deze plicht niet meer opgelegd. De meeste vreemdelingen woonachtig in België vervulden hun militaire verplichtingen in hun land van oorsprong. Voor onder meer de Engelsen of Nederlanders die geen dienstplicht kenden bestond er een bilateraal akkoord dat hen vrijstelde. Deze bilaterale akkoorden hadden een uitdeinende reikwijdte daar vele nationaliteiten op basis van de clause van meest begunstigde nationaliteit in bilaterale akkoorden zo ook vrijgesteld werden.³³ Uiteindelijk bleek de dwanginlijving van vreemdelingen in de burgerwacht een slag in het water. De burgerwacht

"ne s'applique pas aux nombreux commis allemands, anglais, chinois etc., qui pullulent chez nous".³⁴

Bijna enkel staatlozen moesten dienen in de Belgische burgerwacht, terwijl andere vreemdelingen op vrijwillige basis konden dienen in deze volksmilitie.³⁵

In het publiek debat rond de inlijving van vreemdelingen in de burgerwacht werd niet zozeer het verwant-zijn van de inwoners van België, al dan niet van Belgische nationaliteit, onderlijnd, maar eerder het vreemd-zijn van de inwoners van buitenlandse nationaliteit. Zo werden praktische bezwaren geopperd bij deze verplichting voor vreemdelingen om in de burgerwacht te dienen: in welke taal zullen die vreemdelingen in de burgerwacht gecommandeerd worden? Het dagblad *Le Soir*, een belangrijke woordvoerder van dit protest kapittelde de overheid:

"Un Chinois, habitant Bruxelles, était allé dans ses bureaux, accompagné d'un interprète. On va l'incorporer dans la garde civique et il ne comprend pas un mot de français. Dans quelle langue va-t-on le commander?"³⁶

---

³³. Halot (A.), *De la situation légale des étrangers en Belgique*, Bruxelles, 1900, p. 154.

³⁴. *Le Franc Tireur*, 23.9.1897, p. 3.

³⁵. Vreemdelingen die in België woonachtig waren, konden zich als vrijwilliger melden en mits een positief advies van de burgerlijke herzieningsraad ook dienen in de burgerwacht. *Le Franc Tireur*, 29.10.1908, p. 1; 30.9.1897, p. 1.; 30.12.1897, pp. 1-2; 10.2.1898, p. 1.

³⁶. *Le Franc Tireur*, 14.10.1897, p. 1.

De Chinees als het symbool van het anders-zijn *par excellence* van de vreemdeling moest het onmogelijke van deze verplichting illustreren. Dat er nauwelijks Chinezen in België verbleven deed niet ter zake.³⁷

Het vreemd-zijn van de buitenlanders woonachtig in België lokte ook principiële bezwaren uit tegen hun inlijving in de burgerwacht. Niet alleen waren de vreemdelingen bij definitie vreemd, maar ook minderwaardig en onbetrouwbaar. Het kon toch niet dat een vreemdeling officier werd van de burgerwacht:

"Nous verrons les étrangers conquérir des grades élevés; nous aurons des Allemands pour lieutenants, des Chinois pour capitaines et des rastaquouères pour colonels; et nous devons leur obéir; et ils nous feront marcher... c'est introduire le loup dans la bergerie. En temps de guerre, ces gas-là (sic) vont nous trahir".³⁸

Dat Belgen door vreemdelingen gecommandeerd zouden worden werd ook door de regering en het parlement als onaanvaardbaar beschouwd. Geen enkel parlamentslid vertolkte nog het "kosmopolitische" pleidooi uit 1848 van de liberaal Charles Rogier, toenmalig minister van Binnenlandse Zaken om (metterwoon gevestigde) vreemdelingen ook als officieren tot de burgerwacht toe te laten. In uitvoering van nieuwe regelgeving moesten vreemdelingen in de loop van 1898 hun graad inleveren of zich laten naturaliseren want zij konden niet meer kandideren voor een kaderfunctie in de burgerwacht bij de verkiezingen van dat jaar. Enkel Belgen konden de burgerwacht leiden (Darquenne, 1987, 38-39). De inwoners van België van buitenlandse nationaliteit werden gedwongen zich binnen de burgerwacht in een ondergeschikte rol te schikken.

Een tweede illustratie van deze tweederangsrol die vreemdelingen werd opgelegd bij de nieuwe politieke orde die voortvloeide uit de oproer van 1886 is de wet van 31 maart 1898 die aan beroepsverenigingen rechtspersoonlijkheid verleende (Neuville, 1976, 323-351). In 1889 diende minister van Justitie Jules Lejeune een eerste wetsontwerp in dat beoogde aan arbeidersorganisaties rechtspersoonlijkheid te verlenen. In dit wetsontwerp werd het bestuur van deze organisaties gereserveerd voor Belgen. Het potentiële gevaar dat de inmenging van leden van buitenlandse nationaliteit kon

---

³⁷ Volgens de volkstelling van 1900 verbleven er 19 Chinezen in België. Daarenboven blijkt deze Chinees, volgens *Le France Tireur*, het belangenblad van de burgerwacht, helemaal niet zo vreemd. Deze Chinees zou immers geboren en getogen zijn in Brussel en met zijn gezin woonachtig zijn in de koningstraat.

³⁸ *Le Franc Tireur*, 14.10.1897, pp. 1-2.

veroorzaken moest bezworen worden.³⁹ Een nieuw wetsontwerp, ingediend in 1894, verbreedde de reikwijdte van het wetsontwerp door alle vormen van beroepsverenigingen een juridisch kader te bieden. Opnieuw werd het bestuur gereserveerd voor Belgen, maar nu werd een opening voorzien voor vreemdelingen. Ook metterwoon gevestigde vreemdelingen kregen het kwaliteitslabel betrouwbaar toebedeeld en konden bestuursfuncties in deze beroepsverenigingen vervullen. De wens om ingezetene vreemdelingen de volwaardige maatschappelijke participatie die ze traditioneel hadden genoten niet radicaal te ontzeggen, vertaalde zich in een groter belang van het zich metterwoon vestigen.⁴⁰ Deze wet die het kader schetste voor de economische belangenvertegenwoordiging in de nieuwe massademocratie maakte dat ingezetene vreemdelingen plots geconfronteerd werden met het feit dat hun niet-Belgische nationaliteit een hindernis was opdat de beroepsvereniging waarin ze actief waren een erkenning zou krijgen. De Duitse horlogemaker Louis Unverzagt die voorzitter was van de unie van horlogemakers diende om zijn bestuursfunctie te kunnen blijven waarnemen een verzoek in om zich metterwoon in België te vestigen. In hun rapport ter evaluatie van het verzoek van Unverzagt stelde de politie expliciet dat deze Duitser geen Belg wilde worden, maar enkel zijn voorzittersfunctie van de beroepsvereniging wilde behouden.⁴¹ Ook een Nederlandse arbeider kon, nadat hij een toelating had gekregen om zich metterwoon te vestigen, zetelen in het bestuur van de christen Metaalbewerkerbond van Antwerpen.⁴²

De nationalistische visie op het samenleven vertaalde zich ook in een actiever uitwijzingsbeleid, waarbij het ingezetenschap van de vreemdelingen steeds minder belang kreeg. Reeds vanaf 1880 nam het aantal bij KB uitgewezenen

---

³⁹. Jules Lejeune stelde in zijn wetsontwerp dat de bestuursleden Belgen bij geboorte of genaturaliseerde vreemdelingen moesten zijn. Dat de minister van Justitie de verwerving van de Belgische nationaliteit bij meerderjarigheid van vreemdelingen geboren in België niet vermeldde – een voorziening van de nationaliteitswet die verantwoordelijk was voor de belangrijkste instroom van nieuwe Belgen – was een uiting van de geringe kennis van de nationaliteitswetgeving. De Kamer wees in haar verslag op deze lacune en corrigeerde het ontwerp door te stellen dat de bestuursleden Belg moesten zijn. PDK, 7.8.1889, 287 en 19.3.1891, 127.

⁴⁰. PDK, 16.11.1894, 4; BS, 8.4.1898.

⁴¹. ARA, MJverbljfi, 54097. Het "Syndicat neutre des Ouvriers Boulangers et Porteurs de Pains de la Ville De Bruxelles" legde zijn statuten neer ter goedkeuring bij la Commission de l'Entérinement des Unions Professionnelles, maar gezien er (niet metterwoon gevestigde) bakkers van buitenlandse nationaliteit zetelden in het bestuur werd hen de goedkeuring geweigerd. Deze bestuursleden dienden dan een verzoek in voor de metterwoon vestiging. ARA, MJverbljfi, 3252. Zie ook ARA, MJverbljfi, 3265, 3368, 3355, 3328, 3365, 3348.

⁴². ARA, MJverbljfi, 3187.

een sterke vlucht met een uitschieter in 1890-1891. Vanaf 1900 wordt dit tijdelijk hoge niveau van 1890-1891 permanent. Vooral de uitgewezen vreemdelingen die niet strafrechtelijk veroordeeld waren in België of het buitenland namen in aantal sterk toe.⁴³

Deze toename van het aantal uitwijzingen wijst erop dat de strategie van sociale verdediging zich in het bijzonder op vreemdelingen richtte. Minister van Justitie Jules Lejeune kon immers zijn strijd tegen de zedeloosheid, wanorde en luiheid doordrukken in het vreemdelingenbeleid, waar hij in alle soevereiniteit beslissingen kon nemen. Het vreemdelingenbeleid kreeg een belangrijke rol toebedeeld in het bestrijden van "het subversieve en misdadige volk". Terwijl voor 1886 bijna uitsluitend veroordeelde criminelen van buitenlandse nationaliteit uit het land werden verwijderd, voelden vanaf 1886 politieke en syndicale militanten, maar ook buitenlandse langdurig werklozen of arbeidsonbekwamen, holebi's, rondreizende groepen, sekswerkers en gokkers de harde hand van de staat.⁴⁴ Zij werden gestigmatiseerd als subversief, vagebonden, zigeuners en onzedelijken die uit het land verwijderd moesten worden. De bescherming voor ingezetenen die de vreemdelingenwet beoogde, werd steeds meer vreemdelingen ontzegd. Een staat in crisis ruilde zijn liberale waarden in voor slagvaardigheid. Steeds meer vreemdelingen werden als gevaarlijk beschouwd en moesten, ongeacht hun verblijfsduur het land verlaten (Dupont-Bouchat, 1995, 76-78; Christiaensen, 2004, 91-95, 118-120; Coupain, 2003, 34-36; Caestecker, 1997, 331-332).

De voorwaardelijke vreemdelingenwet die telkens voor drie jaar de uitvoerende macht de bevoegdheid verleende ingezeten vreemdelingen via een KB

---

⁴³. De jaarlijkse rapporten betreffende de toepassing van de bevoegdheid tot uitwijzing van vreemdelingen bij Koninklijk Besluit werden steeds volumineuzer (zie voetnoot 10). Terwijl in het jaar 1879-1880 er slechts 72 vreemdelingen bij KB werden uitgewezen en 66 het jaar daarop steeg hun aantal tot 404 in 1885-1886, waarna het aantal even schommelde rond de 300 om dan steil op te klimmen tot 502 uitwijzingen in 1891. Na 1891 viel het aantal terug tot 227 uitwijzingen in 1894. Naast de cijfers van het aantal uitwijzingen gepubliceerd in de parlementaire documenten publiceerde ook de dienst vreemdelingenzaken haar cijfers in de gerechtelijke statistiek. Deze beide reeksen cijfers waren gelijklopend, behalve in de jaren 1880 toen deze voorgelegd aan het Parlement, voor onduidelijke redenen 25% hoger lagen. Vanaf 1882 neemt vooral, maar niet uitsluitend door de uitwijzing bij KB van ongewenste nieuwkomers, het aandeel niet veroordeelde uitgewezenen sterk toe van een paar percent tot zeker tien percent.

⁴⁴. Zo werden buitenlandse arbeiders in het bijzonder geveiseerd voor stakingsfeiten. Een interne instructie van de Openbare Veiligheid stelde in januari 1890: "Lorsqu'un étranger aura été condamné d'une forte peine du chef d'atteinte à la liberté du travail, il y a aura toujours bien de poser la question d'expulsion" ARA, MJ, 861; Timmermans (1998); Dooms & Caestecker (in voorbereiding).

uit te wijzen werd een doorn in het oog van de beleidsvoerders. De bedreigde maatschappij hoorde de slagvaardigheid van haar staat te versterken. Terwijl in de liberale era de oppositie tegen de vreemdelingenwet het machtsmisbruik viseerde, werd nu een sterke staat noodzakelijk geacht. In 1897 werd de vreemdelingenwet van 1835, die al zestig jaar telkens met maximum drie jaar werd verlengd een permanente wet.⁴⁵ De vreemdelingenwet van 1897 behield de categorieën de-facto-Belgen waartegen de overheid enkel de reguliere repressie kon inzetten. Huwelijkspartners van Belgische vrouwen, inboorlingen die nog optierecht hadden en de metterwoon gevestigden bleven gevrijwaard van uitwijzing. Het behoud van de verworvenheden maakte dat het Parlement deze wet zonder veel oppositie goedkeurde.

De Vreemdelingenwet van 1897 voorzag dat de minister van Justitie jaarlijks een verslag zou voorleggen van hoe hij van zijn bevoegdheid om ingezeten vreemdelingen uit te wijzen, gebruik had gemaakt. Snel kwam dit jaarlijks rapport over de toepassing van de wet als controlemiddel voor het Parlement in onbruik.⁴⁶ De uitvoerende macht kon zonder pottenkijkers gebruik maken van haar bevoegdheid tot uitwijzing van ingezeten vreemdelingen die ze als ongewenst beschouwde.

Op het einde van de negentiende eeuw ging de democratisering en maatschappelijke integratie van de massa gepaard met een discriminatie van vreemdelingen in België. Uit de burgerwacht werden de officieren van buitenlandse nationaliteit verwijderd en vreemdelingen in het bestuur van beroepsverenigingen moesten hun betrouwbaarheid laten verifiëren. Een principiële oppositie tegen deze discriminatie van vreemdelingen werd nauwelijks gehoord. Het uitwijzingsbeleid viseerde op een ongekende schaal de buitenlanders en de wetgevende macht verleende de uitvoerende macht een breder mandaat om de gevaren die uitgingen van de vreemdelingen te bezweren. Bij het permanent maken van de uitzonderingswetgeving die de vreemdelingenwet was, waren het enkel de socialisten en christendemocraten die deze macht van de minister van Justitie in het Parlement contesteerden. Vooral de militanten van de socialistische beweging – een beweging die nog steeds stond geboekstaafd als subversief – wisten uit eerste hand dat dit tot machtsmisbruik kon leiden. Vooral in de periode rond 1886 werden hun

---

⁴⁵ BS, 14.2.1897. Voor de politieke strijd rond het permanent maken van deze wet zie PDK, 1896-1897, 6; PDK, 1896-1897, 55; PDS, 1896-1897, 65; PHK, 1896-1897, 372-389.

⁴⁶ Dit jaarlijks rapport werd in ieder geval niet meer gepubliceerd in de parlementaire documenten. Het kan zijn dat dit rapport wel nog op een andere wijze ter beschikking werd gesteld aan het Parlement zie bijvoorbeeld PHS, 10.7.1913, p. 328 en ook inhoudstafel PHK, 1912-1913 volume I, p. 72.

aanhangers in België, van buitenlandse nationaliteit sterk geïsoleerd bij dit uitwijzingsbeleid. Ondanks hun voorzichtige integratie in het politieke bestel bleef de Openbare Veiligheid de socialisten als onbetrouwbaar beschouwen. De socialisten verzetten zich dan ook tegen deze bevoegdheidsuitbreiding van de uitvoerende macht.

Als minimalistische eis stelden zij dat vreemdelingen dezelfde rechten moesten genieten als Belgen, namelijk het recht op verdediging. Hierbij namen de socialisten de eis van de progressieve liberalen tot de hunne. Hun strijdbaarheid om deze vreemdelingenwet waardig te maken voor een liberaal regime kende grenzen. Voor de socialisten was deze wet geen halszaak. Belangrijker dan de burgerlijke rechten van vreemdelingen, waren de sociale en politieke rechten van de Belgen. Bij de discussie rond de vreemdelingenwet in 1897 wilden de socialisten de discussie niet laten aanslepen want de wet op de mijninspectie was voor hen belangrijker:

"Une pensée, égoïste peut-être, puisqu'il ne s'agit que de nos compatriotes, mais respectable et élevé cependant".⁴⁷

Deze nationale voorkeur wijst op een koerszwenking in de krachten die aanstuurden op verandering. Het minimale kosmopolitisme van het negentiende-eeuwse liberalisme werd ingeruild voor een verdieping van het burgerschap. De democratisering van de politieke rechten en de uitbreiding van de sociale rechten werden de doelstellingen van deze politieke krachten. Bij deze oproep tot mobilisatie van de staat werd de rechten die deze staat hoorden toe kennen, vooral voorbehouden voor de nationale burgers. De krachten voor verandering stuurden zelf op de discriminatie van de vreemdelingen verblijvend in België aan.

5. DE VLUCHTELINGEN ALS BESCHERMDE CATEGORIE BINNEN HET RESTRICTIEVERE TOELATINGSBELEID

De uitsluitingsdynamiek binnen het vreemdelingenbeleid was veel sterker aanwezig in het beleid ten opzichte van nieuwkomers dan tegenover de reeds ingezetene vreemdelingen. Het repressief potentieel waarover het

---

⁴⁷. Furnémont en Destrée in PHK, 20.1.1897, p. 379-381. Bij de laatste driejaarlijkse verlenging van de vreemdelingenwet in 1894 had Feron tegen de wet gestemd, maar hij wees erop dat deze liberale bekommernis hem minder nauw aan het hart lag dan de democratisering van het kiesrecht. PHK, 18.1.1894, p. 14.

toelatingsbeleid beschikte werd opgedreven. In de negentiende eeuw werden ongewenste nieuwkomers, veelal werkzoekenden die dreigden armlastig te worden, het verblijfsrecht geweigerd en administratief het land uitgewezen. In het laatste kwart van de negentiende eeuw werden deze buitenlandse armen in toenemende mate met een KB uitgewezen, vooral zij die zich niet zomaar schikten aan het bevel om België te verlaten. De uitwijzing bij KB, alhoewel in de wet enkel ingeschreven voor gevestigde vreemdelingen, had immers het voordeel dat bij terugkeer in België deze vreemdelingen hardhandig konden aangepakt worden door ze voor de rechtbank te brengen en hen te veroordelen tot een gevangenisstraf van 6 maand voor banbreuk (Caestecker, 2000, 32-33).

Vluchtelingen werden steeds meer slachtoffer van dit repressief beleid. Het ontzeggen van asiel werd nauwelijks bestreden binnen de politieke elite daar de zaak waarvoor de gevluchte politieke activisten streden als een "onwaardige" zaak werd beschouwd en er geen invloedrijke medestanders konden gemobiliseerd worden. Zo konden de vluchtelingen van de Parijse commune in 1870 bij hun vlucht op veel minder begrip rekenen dan de revolutionairen van 1848. Op het einde van de negentiende eeuw werden socialistische, communistische en vooral anarchistische activisten als onwaardig voor asiel beschouwd door het Belgische regime. Onder de bij KB uitgewezenen waren dan ook heel wat ingezeten vreemdelingen, vooral Duitsers die noodgedwongen van de grenskeuze gebruik maakten om een vervolging in hun land van oorsprong te vermijden (Coupain, 2003, 30-32; Wouters, 1971, 1302-1315, 1644; Devreese, 1972).

Tot 1885 bleef de grenskeuze, als liberale toegeving gelden. De Fransman Edouard Gasse voelde aan de lijve het zich veranderende uitwijzingsbeleid. Edouard kreeg als vreemdeling zonder documenten en bestaansmiddelen een typische behandeling zoals duizenden andere landlopers op het einde van de negentiende eeuw. Voor hem was de grenskeuze een goede zaak, want zo kon hij vermijden dat hij teruggestuurd werd naar Frankrijk waar een vervolging hem te wachten stond. Edouard had immers gedeserteerd uit het 41ste linieregiment van het Franse leger toen hij op 23-jarige leeftijd, op 31 oktober 1883 in België aankwam. Zijn, weliswaar afgebroken militaire carrière blijkt uit een tatoeage op zijn linkerarm met het opschrift "souvenir à Afrique-Mascare-41". Bij aankomst in België werd hij als landloper veroordeeld tot zeven dagen cel. De Belgische autoriteiten wezen hem daarop het land uit en vroegen hem naar welke grens hij wenste gebracht te worden. Hij koos voor de Nederlandse grens, de volgende drie maanden kwam hij steeds opnieuw terug. Er werd hem tienmaal een uitwijzingsbevel afgeleverd

omwille van landloperij en telkens werd hem de vraag naar zijn grenskeuze voorgelegd. Hij koos nog driemaal voor Nederland en zevenmaal voor de Duitse grenszone. Telkens werd hij kort daarop terug op Belgisch territorium aangetroffen. De minister van Justitie Charles Woeste legde het dossier voor aan de koning en de tiende keer werd Edouard Gasse bij KB uitgewezen. Dit weerhield Edouard er niet van om terug te keren naar België: in maart 1884 werd hij aangetroffen in Brussel en werd daar veroordeeld wegens banbreuk tot drie maanden en vijftien dagen gevangenis. Op 29 juni 1884 werd hij opnieuw het land uitgezet en deze keer koos hij de grens van Duitsland. Dit transport was de laatste gunst die de Belgische autoriteiten verleenden aan Gasse Edouard. Hij verkoos niet meer terug te keren naar België.⁴⁸

Edouard Gasse kwam er nog relatief goed vanaf. Zijn lot- en landgenoot Alphonse Blanchard werd een jaar later wel teruggestuurd naar Frankrijk, ondanks zijn desertie. Deze 23-jarige Fransman kwam in juni 1883 naar België. Hij was ingelijfd in het Franse leger in het 120ste regiment van de infanterie en bij zijn desertie zocht hij bescherming in België. Aangezien hij noch documenten noch bestaansmiddelen had, werd hij bevolen België te verlaten. Hij verkoos een kans te wagen in Nederland, maar keerde onmiddellijk terug. Een KB van uitwijzing werd tegen hem uitgevaardigd en hij verkoos naar de Duitse grens gebracht te worden. Blijkbaar was hij opnieuw op zijn stappen teruggekomen, want eind 1884 werd hij opgenomen in een Brussels ziekenhuis. Bij zijn ontslag uit het ziekenhuis werd hij veroordeeld wegens banbreuk en, op zijn vraag, naar de Nederlandse grens gebracht. In augustus 1885 werd hij opnieuw aangetroffen in België, ditmaal met een uitwijzingsbevel van de Nederlandse politie. De Nederlandse autoriteiten hadden Alphonse Blanchard de toegang tot het Nederlandse territorium ontzegd. Hij werd opnieuw veroordeeld wegens banbreuk en er werd hem opnieuw een uitwijzingsbevel betekend. De vraag naar zijn grenskeuze bleef uit. De gerechtsdeurwaarder die Alphonse Blanchard het uitwijzingsbevel betekende schrapte zelf met zijn pen de vraag naar de grenskeuze. Alphonse Blanchard schoot in paniek en schreef een smeekschrift naar het hoofd van de Openbare Veiligheid:

"Je suis déserteur français donc donnez moi la frontière que vous voudrez mais pas celle de la France... à genoux je vous supplie".⁴⁹

---

⁴⁸. ARA, MJi, 41434.

⁴⁹. Alphonse Blanchard aan het hoofd van de Openbare Veiligheid, 21.8.1885. ARA, MJi, 406774.

De ambtenaar van de Openbare Veiligheid overliep de mogelijkheden. Nederland wilde hem niet en ook Duitsland en Luxemburg stonden niet meer open voor Fransen die niet gewenst waren in België. De enige mogelijkheid om deze vreemdeling uit het land te verwijderen was hem te repatriëren naar Frankrijk. Alphonse Blanchard werd gerepatriëerd naar Frankrijk, tegen zijn wil in. Hij was één van eerste landlopers en waarschijnlijk de eerste deserteur aan wie de grenskeuze werd ontzegd. Veranderingen in het denken rond het uitwijzingsbeleid, in het buitenland maar ook in België, waren verantwoordelijk voor deze plotse koerswijziging.

Vanaf midden 1885 beknotte de Belgische overheid de vrije grenskeuze van de ongewenste vreemdelingen. De grenskeuze werd niet meer standaard aangeboden aan alle ongewenste vreemdelingen. De Openbare Veiligheid had reeds enige jaren aangedrongen op het afschaffen van de grenskeuze voor armlastige vreemdelingen. De economische crisis van de jaren 1880 had het aantal werkzoekenden op de dool sterk doen aangroeien. Diverse middens beschouwden deze landlopers als een misdadig volk dat uit België moest verwijderd worden.⁵⁰ De Openbare Veiligheid voelde zich machteloos om deze vagebondenplaag te bestrijden. De Openbare Veiligheid meende dat hen de grenskeuze verlenen enkel maar het rondtrekken van deze ongewenste vreemdelingen versterkte. De enige oplossing was hen terug te sturen naar het land waartoe ze "behoorden" zodat "hun" autoriteiten deze onbetrouwbare zwervers zouden aanpakken. De minister van Justitie, J. Bara, en de minister van Buitenlandse Zaken, G. Rolin-Jacquemijns, in het laatste liberale kabinet Frère Orban-Van Humbeeck (1878-1884) verzetten zich nog tegen deze breuk met de liberale traditie. De vrijheid van het individu om te kiezen waarheen hij of zij vertrok, hoorde gerespecteerd te worden.⁵¹ Ook in de buurlanden van België werd een nationale oplossing voor de vagebondenplaag gepropageerd. In 1884 sloot het Duitse rijk zelfs zijn grenzen voor niet-Duitse vreemdelingen uitgewezen door de buurlanden. Nederland, in de tang genomen door het Duitse rijk, besloot kort daarop Italiaanse, Spaanse en Franse landlopers die in België voor Nederland hadden gekozen terug naar België te sturen (Caestecker, 2003; Van Eijl, 2005). Noodgedwongen beperkte de Belgische grenskeuze zich tot Frankrijk en indien de ongewenste vreemdelingen middelen hadden om de overtocht te betalen konden ze vertrekken naar Groot-Brittannië.⁵² De houding van de buurlanden, maar ook van de katholieke regeringen minder verknocht aan deze liberale vrijheid

---

⁵⁰ PHS, 11.11.1887; ARA, MJ, 601 en 603.

⁵¹ ARA, MJ, 703; PHK, 1883-1884, p. 231.

⁵² ARA, MJi, 426.513.

maakte dat in 1885 afstand werd gedaan van de principiële grenskeuze voor ongewenste vreemdelingen.⁵³

Na 1885 werd geen formele tegemoetkoming in de wet ingeschreven voor vluchtelingen. Zelfs het risico van een illegale uitlevering, de juridische vertaling van de liberale gevoeligheid voor de bescherming van vluchtelingen, kon de toenmalige ministers van Justitie Joseph Devolder (1884-1887) en zijn opvolger Jules Lejeune (1887-1894) niet bewegen om in de wet in te schrijven dat vluchtelingen een gunstigere behandeling verdienden. Vooral de socialistische parlementsleden protesteerden heftig tegen deze blinde doortastendheid van de minister.⁵⁴

Devolder en Lejeune vertrouwden op administratieve discretie. Hun administratie wist wat ze deden en om illegale uitlevering te vermijden zou de Openbare Veiligheid wel de vluchtelingen kunnen detecteren onder de landlopers en hen, uitzonderlijk nog het verblijf of de grenskeuze verlenen. Een formele plaats geven aan vluchtelingen in het vreemdelingenwetgeving zou, volgens Jules Lejeune het land overleveren aan de buitenlandse landlopers.⁵⁵ De rijkswacht werd wel in administratieve circulaire's opgeroepen de landlopers nauwgezet te horen over hun eventuele vervolging in hun land van oorsprong. In augustus 1885 werd in het ondervragingsprotocol voor landlopers van de Rijkswacht de standaardvraag "Êtes-vous réfugiés politiques?" toegevoegd.⁵⁶ De verklaringen van hen die zich vluchteling verklaarden moesten geverifieerd worden en de minister van Justitie en eventueel de ministerraad zouden zich dan uitspreken over het verblijf. Indien zij toch nog ongewenst waren, zouden deze vluchtelingen, en enkel zij, kunnen genieten van de grenskeuze. Slechts veel later, in 1901 werd ook in het gemeentelijke aankomstbulletin de vraag naar het vluchteling-zijn toegevoegd. Elke vreemdeling die zich in een gemeente inschreef werd vanaf dan de vraag gesteld: "Bent u om staatkundige redenen uitgeweken?". Gezien het nog steeds

---

⁵³. De liberale gevoeligheden rond de grenskeuze werden vertolkt door een aantal kranten die wezen op de inbreuk op de persoonlijke vrijheid en op de Belgische gastvrijheid, maar heel wat kranten juichten deze beslissing toe. ARA, MJ, 703.

⁵⁴. PHK, 5.7.1901, p. 1755-1756; *Réforme*, 25.8 en 2.9.1885; *Le National Belge*, 26.8. en 3.9.1885; *L'avenir*, 3.10.1885; *La Chronique*, 2.10.1885.

⁵⁵. PHS, 20.3.1888, p. 179; ARA, MJ, 703; PHK, 10.8.1891, p. 1798.

⁵⁶. Dit werd herhaald en versterkt in 1888 en 1902 "dans l'affirmative donnez quelques explications de ce point" ARA, MJ, 619; Halot (A.), *De la situation légale des étrangers en Belgique*, Bruxelles, 1900, pp. 205-206. In het ondervragingsprotocol voor vreemdelingen van de Rijkswacht werd hoogstwaarschijnlijk reeds in het begin van de jaren 1880 de volgende vraag toegevoegd: "Avez-vous commis dans votre pays ou à l'étranger quelque crime ou délit par suite duquel vous avez cru devoir vous réfugier en Belgique" ARA, MJi, 406233.

liberale toelatingsbeleid was het voor vreemdelingen met bestaansmiddelen in de regel geen probleem zich te vestigen in België. De voordelen van het zich outen als vluchteling waren dan ook gering en slechts heel uitzonderlijk verklaarden immigranten dat ze politieke vluchtelingen waren.

Terwijl in 1850 deserteurs en vluchtelingen op dezelfde hoogte werden geplaatst als vreemdelingen die expliciet de grenskeuze verdienden, was er in 1885 geen sprake meer van deserteurs als bevoorrechte vreemdelingen. "Echte" vluchtelingen mochten zich, ook bij gebrek aan bestaansmiddelen, in België vestigen en indien ze ongewenst waren, kregen ze de grenskeuze. De grenskeuze werd uiterst selectief verleend. Potentieel armlastige deserteurs werd dit voorrecht ontzegd, want er zouden er te veel van zijn en het nagaan van hun beweringen zou te moeilijk zijn. De algemene verspreiding van de persoonlijke dienstplicht na de Frans-Duitse oorlog maakte dat heel wat meer jongemannen, tegen hun zin ingelijfd werden in dienstplichtlegers. Vervolging wegens desertie was veelal niet mals (Crépin & Boulanger, 2001; Woloch, 1986; Auvray, 1983). Desertie leverde in het Duitse rijk zelfs een gevangenisstraf op van minstens zes maanden. Zij die zich aan de dienstplicht hadden onttrokken konden in het Duitse Rijk zelfs hun nationaliteit ontnomen worden (Gosewinkel, 2001, 253; Frevert, 2004; Foerster, 1994; Förster, 1996).⁵⁷ Deze ernstige vervolging was in België onvoldoende om in aanmerking te komen voor bescherming. De Staat had het recht zijn burgers op te eisen voor de dienstplicht. Duitse deserteurs werden uitzonderlijk nog naar Frankrijk doorgestuurd zodat een beschuldiging van uitlevering vermeden kon worden.⁵⁸ Voor de Franse deserteurs lag dit moeilijker, want geen enkel buurland wilde hen nog opnemen. Fransen konden nauwelijks nog op toegevingen rekenen.⁵⁹ De politieke verantwoordelijken wezen op de veelvuldige amnestieën voor Franse deserteurs zodat hun vervolging nauwelijks moest gevreesd worden. Deze

---

⁵⁷. Stier (E.), *Fahnenflucht und unerlaubte Entfernung: eine psychologische, psychiatrische und militärrechtliche Studie*, Halle a. S., 1905.

⁵⁸. Het beleid is allesbehalve duidelijk zoals blijkt uit de lotgevallen van de Pruisische deserteur Peter Müller. Hij werd vanaf januari 1885 regelmatig, niettegenstaande zijn protesten naar de Duitse grens gebracht. Voordien werd hij, in aansluiting op zijn persoonlijke voorkeur steeds naar Frankrijk gebracht. In de volgende vijftien jaar wordt hij regelmatig naar Luxemburg, Nederland, maar ook Duitsland gebracht en dit ondanks zijn voorkeur voor Frankrijk. ARA, MJi, 312925, zie ook 329250.

⁵⁹. ARA, MJi, 420530, 446041. Deze beide deserteurs werden in 1886 naar Frankrijk teruggestuurd, maar in 1909 krijgt een Franse deserteur, met trouwens heel wat meer op zijn kerfstok (slagen en verwondingen met de dood als gevolg) wel de grenskeuze. ARA, MJi, 891552.

jongemannen toelaten om zich in België te vestigen zou enkel leiden tot hogere uitgaven voor sociale steun en meer misdrijven.⁶⁰ De autoriteiten deden er alles aan om niet beschuldigd te worden van illegale uitlevering. Speciale transporten voor deserteurs werden ingelegd naar de Frans-Belgische grenszone om deserteurs in staat te stellen de Franse grenswachten te ontwijken en uitlevering te vermijden.⁶¹ Blijkbaar volgde de gerechtelijke macht de beslissing van de Belgische staat om de grenskeuze af te schaffen want in 1898 stelde de rechtbank van Gent een klager, een Franse deserteur die tegen zijn wil in werd gerepatriëerd, in het ongelijk. Volgens de rechtbank was de mogelijkheid voor grenskeuze zoals die ingeschreven was in de vreemdelingenwet ondergeschikt aan internationale verplichtingen.⁶² De grenskeuze als minimale liberale toegeving aan vervolgende politieke activisten werd in 1902 ook ingetrokken voor anarchisten die beschouwd werden als de subversieve activisten *par excellence*. Bij publieke activiteiten waaraan buitenlandse anarchisten deelnamen moest deze anarchisten een uitwijzingsbevel betekend worden zonder dat hen een grenskeuze mocht worden verleend.⁶³

6. CONCLUSIE

België als een liberale pionier wantrouwe in de eerste decennia van haar bestaan de staatsmacht. Alle inwoners van België, los van hun nationaliteit, moesten beschermd worden tegen machtsmisbruik. Gezien de economische voorspoed en het geloof in de *laissez-faire*staat was het toelatingsbeleid liberaal. Vreemdelingen werden snel de-factoburgers. In deze prenationale periode was er nauwelijks nood aan een specifiek vreemdelingenbeleid. In België woonden quasi enkel Belgen (de jure en de facto).

Vluchtelingen werden door de jonge Belgische staat gemobiliseerd als een essentieel onderdeel van de Belgische politieke identiteit. België wierp zich op als de beschermer van de slachtoffers van staatsmisbruik en verleende genereus asiel. Vluchtelingen, nog meer dan andere vreemdelingen, waren welkom. De Belgische gastvrijheid werd gepresenteerd als een intrinsiek onderdeel van de Belgische nationale traditie, een eigenheid die het bestaan

---

⁶⁰. *Le Peuple*, 7.2.1901; ARA, MJ, 663; PHK, 4.7.1901, pp. 1755-1956; PHK, 5.7.1901, p. 1781.

⁶¹. ARA, MJ, 498, 661, 663, 703, 709 en 910.

⁶². Alphand (C.), "L'expulsion des déserteurs et l'extradition déguisée", *Revue de droit international privé*, 1910, pp. 35-50; *Pasicrisie*, XCIX, no. 2, p. 376.

⁶³. ARA, MJ, 704.

van het jonge België legitimeerde. Zelfs bij het verwijderen van ongewenste vreemdelingen temperde het Belgisch liberalisme met de grenskeuze de staatsmacht. De grenskeuze vermeed dat de autoriteiten een onwettige daad stelden, want uitleveren van personen mogelijks gezocht voor politieke misdrijven was voor de Belgische liberale staatsorde een vergrijp. De grenskeuze garandeerde tegelijkertijd het naleven van het principe van non-refoulement: vluchtelingen werden niet teruggestuurd naar de staat die hem of haar vervolgde. Een grenskeuze voor alle ongewenste vreemdelingen inclusief gemeenrechtelijk veroordeelden en armen, was een uiting van het belang dat de weliswaar minimale bescherming van vluchtelingen speelde voor de Belgische statelijke identiteit.

Het laatste kwart van de negentiende eeuw was een scharnierperiode waarin een meer ingrijpend vreemdelingenbeleid vorm kreeg en de kiemen van het latere protectionistische beleid gelegd werden. De versnelling in globalisering, samen met de economische neergang van de jaren 1880, legden de risico's van de industriële maatschappij bloot. De hieruit resulterende maatschappelijke spanningen leidden tot een actiever staatsoptreden. De zich democratiserende staat begon het maatschappelijke leven sterker mede vorm te geven. Deze maatschappelijk meer aanwezige staat zal dan uitgroeien tot de democratische verzorgingsstaat. Steeds uitgebreidere rechten van de burgers werden vastgelegd: het recht op onderwijs werd gedefinieerd, het kiesrecht uitgebreid, het recht op sociale bijstand uitgewerkt enzovoort.

Deze versterkte penetratie van de staat in de samenleving leidde tot een nieuwe scheidingslijn binnen de samenleving. Belgen werden onderscheiden van buitenlanders waarbij enkel de Belgen onder de "bescherming" van de staat werden genomen en inspraak en verantwoordelijkheden kregen. De openheid voor gevestigde vreemdelingen bleef nog groot, maar het traditionele vreemdelingenstatuut dat de ingezeten vreemdeling beschouwde als een de-facto-Belg verloor heel wat van zijn pluimen. De aanvaarding van gevestigde vreemdelingen verloor aan liberale beginselvastheid. Meer en meer vreemdelingen werden, ondanks hun vestiging in België gediscrimineerd en zelfs uitgewezen. Het democratiserings- en integratieproces vertaalde zich in een zich terugplooiën op de "eigen" nationaliteit. De uitsluitingsdynamiek in het vreemdelingenbeleid werd versterkt. Vooral in het toelatingsbeleid werd een steeds strengere selectie onder nieuwkomers doorgevoerd. Dit economisch, maar ook cultureel, protectionisme werd het pendant van het sociale en politieke integratieproces voor de nationale burgers. Het gevaarlijk volk werd buiten de nationale gemeenschap gesitueerd. De tirannie van het nationale, naar de originele titel van Gérard Noiriels boek over het

vluchtelingenbeleid, schuilt in deze perverse wisselwerking tussen de in- en uitsluitingsdimensie van het ontstaan van de democratische verzorgingsstaat. Een streng toelatingsbeleid dat een *spill over* kreeg in een wantrouwig en discriminatoir migrantenbeleid, maar waarvan gevestigde vreemdelingen zich konden van vrijwaren door te verzoeken voor een statuutverhoging. Het statuut van metterwoon gevestigde kon discriminaties opheffen, maar nog beter was de Belgische nationaliteit aan te nemen. Hiertoe werd de nationaliteitswetgeving sterk geliberaliseerd. Tweedegeneratievreemdelingen bleven als sluimerende Belgen beschouwd, waarbij een eenvoudige wilsuïting bij meerderjarigheid hen tot volwaardige Belgen maakte, maar ook eerstegeneratievreemdelingen konden eenvoudiger op de naturalisatie beroep doen.

Het repressievere staatsoptreden ging gepaard met het schrappen van de grenskeuze, omdat die de efficiëntie van het uitwijzingsbeleid zou ondergraven. Een uitwijzing werd veelal een repatriëring omdat elke (natie)staat de verantwoordelijkheid moest opnemen voor zijn mensen, enkel zo zou er orde kunnen komen. Dit nationaliseringsproces deed zich niet enkel voor in België, maar ook in de buurlanden waarbij deze processen elkaar voedden en versterkt werden door bilaterale en multilaterale akkoorden die de individuen sterker bonden aan hun eigen staat (Leenders, 1993; Noiriel, 1991).

Zij voor wie hun staat enkel vervolging voorzag bleven verweesd en in gevaar achter. De Belgische politieke elite ontwikkelde een selectief vluchtelingenbeleid, waarvan heel wat vervolgd werden omwille van onwaardige denkbeelden of ongepast verzet uitgesloten werden. De politieke administratie – Rijkswacht en Openbare Veiligheid – moest stelselmatig bij het uitwijzen van vreemdelingen verifiëren of de betrokkene geen vluchteling was. Zij die erkend werden als vluchtelingen kregen het verblijfsrecht, want het geldende concept van vluchteling sloot veelal aan bij respectabiliteit. Slechts weinig ongewenste vreemdelingen werden beschouwd als vluchtelingen, zij bleven "genieten" van de vrije grenskeuze als minimale toegeving.

AFKORTINGEN

ARA	Algemeen Rijksarchief
BS	Belgisch Staatsblad
KB	Koninklijke Besluiten
MJ	Ministerie van Justitie, Fonds Administratie van de Openbare Veiligheid, algemene dossiers (Franse regime-1914)
Mji	Ministerie van Justitie, Individuele vreemdelingendossiers

Mjnat	Ministerie van Justitie, Naturalisatiedossiers.
Mjverblijfi	Ministerie van Justitie, Bestuur Wetgeving, Individuele dossiers betreffende het verblijf van vreemdelingen in België, 1830-1924
PDK	Parlementaire documenten Kamer
PDS	Parlementaire documenten Senaat
PHK	Parlementaire Handelingen Kamer
PHS	Parlementaire Handelingen Senaat

BIBLIOGRAFIE

Bronnen

Archieven

Algemeen Rijksarchief, Ruisbroekstraat 2-6, 1000 Brussel

Ministerie van Justitie:

Fonds Administratie van de Openbare Veiligheid, algemene dossiers (Franse regime-1914)

Naturalisatiedossiers

Individuele vreemdelingendossiers

Bestuur Wetgeving, Individuele dossiers betreffende het verblijf van vreemdelingen in België, 1830-1924

Archives de l'Etat à Liège, rue du Chéra 79, 4000 Liège

Cour d'Appel de Liège, divers

Stadsarchief Antwerpen, Oudeleeuwenrui 29, 2000 Antwerpen

Gedrukte bronnen

Alphand (C.), "L'expulsion des déserteurs et l'extradition déguisée", *Revue de droit international privé*, 1910, pp. 35-50.

Belgisch Staatsblad.

De Soignie (J.), *Des Belges et des étrangers en deux parties. Distinction des Belges et des étrangers ou des moyens d'obtenir, de perdre et de recouvrer la qualité de Belge. Exposé analytique du droit des étrangers en Belgique*, Liège, 1858.

De Vignerou (A.), *Loi sur la garde civique annotée d'après les documents officiels et contenant sous chaque article les arrêtés royaux et les règlements en vigueur*, Bruxelles, 1882.

Halot (A.), *De la situation légale des étrangers en Belgique*, Bruxelles, 1900.

Parlementaire documenten Kamer.

Parlementaire documenten Senaat.

Parlementaire Handelingen Kamer.

Parlementaire Handelingen Senaat.

Pasicrisie ou Recueil général de la jurisprudence des cours de France et de Belgique, en matière civile, commerciale, criminelle, de droit public et administratif, depuis l'origine de la Cour de cassation, jusqu'à ce jour

L'avenir

La Chronique
Le Franc Tireur
Le National Belge
Le Peuple
Réforme

Stier (E.), *Fahnenflucht und unerlaubte Entfernung: eine psychologische, psychiatrische und militärrechtliche Studie*, Halle a. S., 1905.

Wauwermans (P.), *Les proscrits du coup d'État en Belgique*, Bruxelles, 1892.

Literatuur

AUVRAY (M.), *Objecteurs, insoumis, déserteurs. Histoire des réfractaires en France*, Paris, 1983.

BEKAERT (H.), "L'expulsion des étrangers et le délit de rupture de ban", *Revue du droit Pénal et de Criminologie et Archives Internationales de Médecine légale*, XIV, 1934, nos. 1-3, pp. 1-26, 103-136, 225-249.

CAESTECKER (F.), "In het Kielzog van de Natie-Staat. De Politiek van nationaliteitsverwerving, -toekenning en -verlies in België, 1830-1909", *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, XXVIII, 1997, nos. 3-4, pp. 323-349.

CAESTECKER (F.), *Alien Policy in Belgium, 1840-1940. The Creation of Guest workers, Refugees and Illegal Aliens*, Oxford, 2000.

CAESTECKER (F.), "The transformation of Nineteenth-Century West European Expulsion Policy, 1880-1914" in: A. FAHRMEIER, O. FARON, & P. WEIL, *Migration control in the North Atlantic World. The Evolution of State Practices in Europe and the United States from the French Revolution to the Inter-War Period*, New York/Oxford, 2003, pp. 120-136.

CAESTECKER (F.), "Inwoners van België en de zich wijzigende grenzen van België, 1892-1922" in: E. Witte, *Natie en democratie. Acten van het interuniversitair colloquium Brussel juni 2006*, Brussel, 2007, pp. 228-237.

CAESTECKER (F.), *Nieuwe Belgen in de lange negentiende eeuw, een onderzoek naar de sociale en politieke dynamiek van nationaliteitsverwerving in een prenationale maatschappij*, niet gepubliceerd manuscript.

CAESTECKER (F.) & REA (A.), "De Belgische nationaliteitswetgeving in de twintigste eeuw. Een terugkeer naar de zelfbewuste natie of het koesteren van het wantrouwen?" in: M.-C. FOLETS, R. FOCQUET, & M. VERWILGHEN, *Naar de Belgische nationaliteit/Devenir Belge*, Brussel-Antwerpen, 2002, pp. 59-118.

CHRISTIAENSEN (S.), *Tussen klassieke en moderne politiek. Leven en beleid van Jules Lejeune*, Leuven, 2004.

COENEN (M.), *Les syndicats et les travailleurs immigrés. Du rejet à l'intégration*, s.l., 1999.

COUPAIN (N.), "L'expulsion des étrangers en Belgique (1830-1914)", *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, XXXIII, 2003, nos. 1-2, pp. 5-48.

CRÉPIN (A.) & BOULANGER (P.), *Le soldat-citoyen. Une histoire de la conscription*, Paris, 2001.

DARQUENNE (R.), *Les Warocqué et la Garde civique*, Morlanwelz, 1987.

DELRÉE (H.), "Main d'œuvre étrangère en 1876. Extrait du rapport sur la situation de l'industrie minéral et métallurgique dans la Province de Liège pendant l'année 1876 par M. Jules Van scherpenzeelthim", *Bulletin de la Société Le Vieux-Liège*, 1981, no. 213, pp. 57-58.

DE MAESSCHALCK (E.), *Karl Marx in Brussel*, Leuven, 2005.

- DENECKERE (G.), *Sire, het volk mort: sociaal protest in België, 1831-1918*, Antwerpen, 1997.
- DEVREESE (D.), "La proscription en Belgique (1871-1880)", *International Review of Social History*, XVII, 1972, pp. 253-271.
- DOOMS (E.) & CAESTECKER (F.), "De strijd tegen slavenhandel en prostitutie in België op het einde van de negentiende eeuw", manuscript in voorbereiding.
- DUPONT-BOUCHAT (M.), "Stratégies du maintien de l'ordre en Belgique et en France au XIXe siècle: la doctrine de la défense sociale" in: E. HEVEN, *Historische Soziologie der Rechtswissenschaft*, Frankfurt/Main, 1986, pp. 79-105.
- DUPONT-BOUCHAT (M.), "Verdraagzaamheid en repressie. Fascinatie en weerzin. Elkaar dwarsende blikken op de prostitutie in België (15-20ste eeuw)" in: L. DE MECHELEER (ed.), *Van badhuis tot eroscentrum. Prostitutie en vrouwenhandel van de middeleeuwen tot heden*, Brussel, 1995, pp. 51-88.
- ERAUW (J.), *De bron van het vreemde recht vloeit overvloedig*, Gent, 1983.
- FOERSTER (R.), *Die Wehrpflicht. Entstehung, Erscheinungsformen und politisch-militärische Wirkung*, München, 1994.
- FÖRSTER (S.), "The Armed Forces and Military Planning" in: R. CHICKERING, *Imperial Germany*, Westport, 1996, pp. 455-510.
- FREVERT (U.), *A nation in barracks: modern Germany, military conscription and civil society*, Oxford-New York, 2004.
- GODDING (P.), "L'expulsion des étrangers en droit belge – Aperçu historique (1830-1952)", *Annales de Droit de Louvain*, XXX, 1970, nos. 3-4, pp. 301-329.
- GODDEERIS (I.), "Belgique – Terre d'Accueil. Perceptie en attractiviteit van België als gastland bij Poolse politieke migranten (1831-1846)", *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, XXIX, 1999, nos. 3-4, pp. 261-314.
- GODDEERIS (I.), "Belgische pull-factoren bij politieke vluchtelingen. Een perceptie vanuit de *longue durée*", *Handelingen van de Koninklijke Zuid-Nederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis*, 2000, no. 54, pp. 271-289.
- GOSEWINKEL (D.), *Einbürgern und Ausschliessen. Die Nationalisierung der Staatsangehörigkeit vom Deutschen Bund bis zur Bundesrepublik Deutschland*, Göttingen, 2001.
- LECONTE (J.), *Formation historique de l'armée belge. Officiers étrangers au service de la Belgique (1830-1853)*, Bruxelles, 1949.
- LEENDERS (M.), *Ongenode gasten. Het vluchtelingenbeleid in Nederland, 1815-1938*, Verloren, 1993.
- MERZBACH (C.), *L'émigration polonaise en Belgique après 1830*, Bruxelles, s.d.
- MERZBACH (C.), "L'émigration polonaise en Belgique après 1830", *Le Flambeau*, XLIII, 1933, pp. 3-20.
- NEUVILLE (J.), *L'évolution des relations industrielles. 1: L'avènement du système de relations collectives*, Bruxelles, 1976.
- NOIRIEL (G.), *La Tyrannie du national. Le droit d'asile en Europe 1793-1993*, Paris, 1991.
- NOIRIEL (G.), *Réfugiés et sans papiers. La République et le droit d'asile, XIX-XXe siècle*, Paris, 1998.
- PADOVER (S.), *De brieven van Karl Marx, 1837-1870*, De Haan, 1981.
- REITER (H.), *Politisches Asyl im 19. Jahrhundert*, Berlin, 1992.
- RONIN (V.), *Antwerpen en zijn 'Russen'. Onderdanen van de tsaar, 1814-1948*, Gent, 1993.
- STANDAERT (R.), *De l'indigénat en Belgique. Commentaire de la loi du 15.5.1922*, Bruxelles, 1923.

- STENGENS (J.), *Émigration et immigration en Belgique au XIX et au XXe siècles*, Bruxelles, 1976.
- TIMMERMAN (H.), *Beleid en beeldvorming van zigeuners (1868-1914)*, Gent, 1998 (onuitgegeven licentiaatsverhandeling nieuwste geschiedenis).
- VAN DEN WIJNGAERT (C.), *The political offence exception to extradition: The delicate problem of balancing the rights of the individual and the international public order*, Deventer, 1980.
- VANDERSTEENE (L.), "Het uitleveringsrecht en de bescherming van politieke vluchtelingen", *Pro Memoria*, II, 2000a, no. 2, pp. 256-272.
- VANDERSTEENE (L.), "Polonofilie, nationalisme en nationale identiteit: Belgische reacties op de eerste Poolse vluchtelingen van de 'Grote Emigratie' (1831-1832)", *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, XXX, 2000b, nos. 1-2, pp. 49-130.
- VAN EIJL (C.), *Al te goed is buurmans gek. Het Nederlandse vreemdelingenbeleid 1840-1940*, Amsterdam, 2005.
- VANWELKENHUYZEN (A.), "La séparation des pouvoirs 1831-1981", *De grondwet honderdvijftig jaar*, Brussel, 1981, pp. 69-93.
- VELDEMAN (P.), "Politiek in uniform. De burgerwacht van Leuven, 1831-1920" in: P. HEYRMAN e.a., *Leve het Algemeen Stemrecht! Vive la Garde Civique! De strijd voor algemeen stemrecht, Leuven 1902*, Leuven, 2002, pp. 56-99.
- VELLE (K.), *Arts, geneeskunde en samenleving: medicalisering in België in de 19de en de 20ste eeuw*, Gent, 1988 (onuitgegeven doctoraatsverhandelingen Universiteit Gent, Nieuwste Geschiedenis).
- WINTER (A.), *Migrants and urban change: Newcomers to Antwerp 1760-1860*, London, 2009.
- WOLOCH (I.), "Napoleonic conscription: State Power and Civil society", *Past and Present*, 1986, no. 111, pp. 101-129.
- WOUTERS (H.), *Documenten betreffende de Geschiedenis der Arbeidersbeweging ten tijde van de 1e Internationale (1866-1880)*, Leuven-Paris, 1971.

Les réfugiés et la transformation de la politique d'accueil des émigrés en Belgique (1860-1914)

FRANK CAESTECKER

RÉSUMÉ

Pionnière du libéralisme, la Belgique se méfie du pouvoir étatique au cours des deux premières décennies de son existence. Dans cette perspective, il importe que tous les habitants de la Belgique, quelle que soit leur nationalité, soient protégés contre les abus de l'État. Durant cette période "prénationale",

une politique à l'égard des étrangers s'avère donc pratiquement inutile. En effet, ces derniers sont rapidement admis comme des citoyens *de facto*. Généreusement, la Belgique accorde l'asile aux victimes de persécutions commises par leur État d'origine. Même lorsqu'il s'agit de refouler des étrangers indésirables, le libéralisme belge tente de tempérer la décision gouvernementale. Afin d'éviter l'extradition vers un régime autoritaire, chaque étranger dispose alors du choix de frontière. Le principe du non refoulement est également adopté. Il constituera, plus tard, l'un des fondements de la politique des réfugiés, c'est-à-dire le fait que les réfugiés ne sont pas renvoyés dans l'État où ils font l'objet de persécutions.

Le dernier quart du dix-neuvième siècle forme une période charnière au cours de laquelle la politique des étrangers se radicalise et les germes d'une stratégie protectionniste sont semés. La révolte ouvrière de 1886 conduit à une crise de régime qui engendre une immixtion plus importante dans la société de la part des gouvernements catholiques. Cet État interventionniste impulse alors une réorganisation de la vie sociale sur une base nationale. Son ingérence croissante dans la société augmente la tendance à protéger les Belges, tandis que les étrangers sont exclus de la bienveillance du pouvoir. La politique d'admission des nouveaux arrivants adopte des règles de sélection de plus en plus sévères. L'attitude plus répressive de l'État s'accompagne, en outre, de la suppression du choix de frontière. Une expulsion se mue souvent en rapatriement. La réglementation à l'égard des réfugiés évolue vers une sélection extrême. Ainsi, lors de l'expulsion d'étrangers, la police est tenue de vérifier systématiquement si la personne concernée a le statut de réfugié. Des conceptions subversives conduisent à refouler même des ressortissants persécutés dans leur propre pays. Pour pouvoir jouir de l'asile en Belgique, le réfugié doit être respectable. Très peu d'étrangers indésirables sont dès lors admis comme réfugiés. La concession minimale à leur égard se réduit au choix de frontière...

Refugees and the transformation of Belgium's alien policy (1860-1914)

FRANK CAESTECKER

SUMMARY

During the first decades of its existence, the power of the state was distrusted in liberal Belgium. All inhabitants, regardless of their citizenship were indeed protected against abuse of power. In this period there was hardly any need for an alien policy. Aliens were *de facto* considered to be citizens. Belgium generously granted asylum to victims of state persecution. Even when unwanted aliens had to be removed, Belgian liberalism restrained the power of the state. They could choose the border where they were to be extradited, thus avoiding extradition to authoritarian regimes. At the same time a basic principle of twentieth century refugee policy – that of non-repatriation – was respected. Refugees were not returned to the state which persecuted them.

The last quarter of the nineteenth century was a turning point in which a more intervening alien policy took shape. The seeds of the later protectionist policy were laid. The workers' protest of 1886 caused a regime crisis which stimulated the Catholic governments to intervene more strongly in society. The interventionist state started a reorganisation of society on a national base. Due to the deeper penetration of society by the state, Belgians increasingly came under the protection of the state, while foreigners were excluded from the state's benevolence.

The new admission policy selected newcomers more thoroughly and the practice of border choice was abolished. Expulsion mostly equalled repatriation. For refugees, however, a very selective policy was developed. The police had to verify systematically that an expellee was no refugee. Several persecuted aliens were excluded from refugee protection because they adhered to subversive movements. A refugee had to be respectable in order to be granted asylum in Belgium. Only very few unwanted aliens were considered refugees. As a minimal concession they had free border choice.